ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ
ԷԴՈՒԱՐԴ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ
ԳԱԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՀԱԿՈԲ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

7

ՄԱՍ 1

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ, ԷԴՈՒԱՐԴ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ,
ԳԱԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, ՀԱԿՈԲ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

7–ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

*Դասագիրք հանրակրթական
հիմնական դպրոցի համար*

Մաս 1

Վերահրատարակություն

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ · 2019

Երաշխավորված է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից

ՀՏԴ 373.5:94(479.25)(075.3)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)ց72
Հ 282

Խմբագիրներ՝ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
ԱՐԱՄ ՍԻՄՈՆՅԱՆ. ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ
ԱՐԱՄ ՆԱՋԱՐՅԱՆ. պատմագիտության թեկնածու

Հեղինակներ՝ ԷԴՈՒԱՐԴ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ. պատմագիտության դոկտոր (բաժին I)
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս (բաժին II. գլուխներ I, II)
ԳԱԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. պատմագիտության թեկնածու
(բաժին II. գլուխներ III, IV)
ՀԱԿՈԲ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ. պատմագիտության թեկնածու (բաժին III)

Մեթոդական մասի հեղինակներ՝ ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ. պատմաբան, մանկավարժ
(I–III բաժինների ամփոփումներ, մեթոդական ապարատ,
եզրերի բառարան)
ԱՐՄԱՆ ՄԱԼՈՅԱՆ. պատմագիտության թեկնածու
(մեթոդական ապարատ, ժամանակագրություն)

Հայոց պատմություն: Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի 7-րդ
Հ 282 դասարանի համար / Ա. Մելքոնյան, Է. Դանիելյան, Գ. Հարությունյան, Հ. Մուրադյան.—
Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2019.
Մաս 1.— 80 էջ:

ՀՏԴ 373.5:94(479.25)(075.3)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)ց72

ISBN 978–9939–68–706–3

© «Զանգակ-97» ՍՊԸ, 2019
© Հեղինակներ, 2019
© ԴՏՀՏՇՀ, 2019

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սիրելի՛ սովորողներ

Այս ուսումնական տարում դուք ուսումնասիրելու եք Հայոց պատմության միջին դարերի շրջանը: Այն ընդգրկում է IV դարի սկզբից մինչև XVII դարի կեսն ընկած ժամանակահատվածը:

Միջին դարերի պատմության ընդհանուր նկարագիրը

Հայոց միջնադարյան պատմությունը բաժանվում է ***երեք փուլի՝ վաղ միջնադար՝ IV–IX դդ., զարգացած (դասական) միջնադար՝ X–XIV դդ., ուշ միջնադար՝ XV–XVII դ. առաջին կես***:

Միջնադարյան հասարակությունը անվանում են ***ավատատիրական հասարակություն***: Դա կապված է տնտեսության մեջ գերիշխող դարձած ***մասնավոր հողատիրության՝ ավատատիրության***, անվան հետ: Ավատատիրությունը մի որոշ ժամանակ ապահովեց հասարակության առաջընթաց զարգացում:

Հայաստանը միջնադար մուտք գործեց կայացած հասարակությամբ: Նա ընթանում էր ժամանակի զարգացման միտումներին համահունչ: Այնուհետև եղան վերելքի և վայրէջքի շրջաններ:

Սակայն ***միջնադարի ավարտին Հայաստանը քաղաքական և սոցիալ–տնտեսական առումով գտնվում էր անկումային վիճակում***: Չկար անկախ հայոց պետություն, իսկ երկիրը իր տնտեսության զարգացմամբ զգալիորեն զիջում էր Եվրոպայի առաջատար երկրներին:

Միակ հասարակական ոլորտը, որում հայությունը կարողացավ ժամանակի քաղաքակրթական զարգացմանը համընթաց շարժվել, մշակութային–հոգևոր կյանքն էր: Հայկական կրթությունը, գիտությունը, գրականությունն ու արվեստը միջնադարում ունեցան աննախադեպ հաջողություններ և նոր արժեքներով հարստացրին ազգային ու համաշխարհային մշակույթի գանձարանը:

Ավատատիրական հասարակության երեք փուլերը

Վաղ միջնադար: Հայաստանում վաղ միջնադարն սկսվել է Մեծ Հայքի թագավորության ամբողջականության վերականգնումով և քրիստոնեության՝ աշխարհում առաջինը որպես պետական կրոն ընդունումով (301 թ.): Դրա ավարտը համընկնում է Բագրատունյաց թագավորության ստեղծման շրջանի հետ: Այս փուլում է վերականգնվել հայկական թագավորությունը Հայոց Արևելից կողմերում՝ Արցախում, Ուտիքում և հարակից տարածքներում:

Մեսրոպյան այբուբենի ստեղծումով (405 թ.) հայ ժողովուրդը ձեռք բերեց ***ազգապահպանության և զարգացման հզոր միջոց***, դիմակայեց արտաքին վտանգներին և մշակութային մեծ վերելք ունեցավ:

Մշակութային առաջին թռիչքը տեղի ունեցավ հենց V դարում: Եվ պատահական չէ, որ այն անվանում են հայոց մշակույթի ***Ոսկեդար***:

Արաբական խալիֆայության գերիշխանության ծանր ժամանակաշրջանում (VIII դ. — IX դ. կեսեր) հայ ժողովուրդը բազմիցս ապստամբեց օտար տիրապետության դեմ:

Զարգացած միջնադար: Հայ ժողովրդի հերոսական պայքարի շնորհիվ վերականգնվեց հայոց թագավորությունը Բագրատունիների գլխավորությամբ (885–1045 թթ.): Հայոց պետականության անքակտելի մասն են կազմում Բագրատունիներին ենթակա հայկական թագավորությունները, ավելի ուշ ստեղծված Կիլիկիայի և Զաքարյանների հայկական իշխանապետությունները, Կիլիկիայի հայոց թագավորությունը:

Հայոց թագավորական և իշխանական տները, Հայ առաքելական եկեղեցին հովանավորում էին գիտության, կրթության, գրականության, արվեստի բնագավառները: Հիմնադրվեցին Գլաձորի և Տաթևի համալսարանները: ***Հայ մշակույթի այդ դարաշրջանը հայտնի է Արծաթի դար անունով***: Դիմակայելով օտար նվաճողներին՝ հայ ժողովուրդը զենքի հետ մեկտեղ գիտությամբ ու կրթությամբ էր պաշտպանում հայրենիքը և ազգային արժեքները:

Ուշ միջնադար: Հայաստանի համար դժվարին ժամանակներ սկսվեցին ավարառու քոչվոր ցեղերի ներխուժումների հետևանքով: Սակայն հայ ժողովուրդն իր աննկուն կամքով հերոսաբար պահպանում էր իր ազգային ինքնությունը և օտարների գերիշխանությունից ազատագրվելու ձգտումն ու կամքը:

Խմբագիրներ

ԲԱԺԻՆ
I

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՎԱՂ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ

ԳԼՈՒԽ I
ԱՎԱՏԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄԸ

§ 1. ԱՎԱՏԱՏԻՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

Հողատիրության ձևերը: Միջնադարյան հասարակությունում տիրապետող էր հողի մասնավոր սեփականությունը: Մեծ դեր ուներ հատկապես ***մասնավոր խոշոր հողային կալվածքը***: Այն կոչվում էր ***ավատ***: Այս բառից է ծագել միջին դարերի հասարակության մյուս՝ «ավատատիրական» անվանումը:

Միջնադարի Հայաստանում կային հողատիրության մի քանի ձևեր:

Մեծ դեր ուներ ***պետական՝ թագավորական հողային սեփականությունը***: Թագավորն էր երկրի ամենախոշոր հողատերը: Նա պետական հողերից կալվածքներ էր նվիրում իր ենթակա ծառայողներին և նախարարներին:

Թագավորական հողային տիրույթները գտնվում էին երկրի կենտրոնում՝ ***Միջնաշխարհում***: Արտաշատ մայրաքաղաքի գավառը կոչվում էր ***Ուպտան Հայոց***: Այստեղ ապրում էին թագավորը, թագուհին ու արքայորդիները:

Արքայից հետո խոշոր հողատերեր էին նախարարները՝ ***բդեշխները, գործակալները*** և ***նախարարական տոհմերի անդամները***:

Գոյություն ունեին ավատատիրական հողային սեփականության մի քանի ձևեր: Դրանցից էր հորից որդուն ժառանգաբար անցնող հողատարածքը: Այն կոչվում էր ***հայրենիք***:

Պետական պաշտոնյաներին, հատկապես զինվորականներին, ծառայության դիմաց արքան հողեր էր շնորհում: Այդ կարգի հողատարածքը կոչվում էր ***պարգևականք***:

Կային նաև առուվաճառքի ենթակա մասնավոր կալվածքներ, որոնք կոչվում էին ***գանձագին***:

IV դ. Հայոց թագավորը հողեր էր շնորհում նաև եկեղեցուն: Այսպես միջնադարում առաջացավ հողատիրության նոր՝ ***վանքապատկան*** ձևը:

Քանի որ արքան պետական հողերից կալվածքներ էր բաժանում նախարարներին և եկեղեցուն, այդ պատճառով ***պետական հողային տիրույթները կրճատվեցին, փոխարենը աճեց մասնավոր ավատատիրությունը***:

Հին հասարակությունից եկող սեփականության ձև էր ***համայնական հողատիրությունը***: Համայնական հողերը բաժանված էին հարկեր վճարող մեծ ընտանիքների՝ ***երդերի*** միջև: Գյուղական համայնքները թագավորական գանձարանի հիմնական հարկատուներն էին: Հարկերի գանձումը և ապրանքափոխանակությունը կատարվում էր առավելապես բնամթերքով:

Հասարակության դասերը, ասպիճանակարգությունը: Ավատատիրական հասարակությունում գոյություն ուներ ***ենթակայության համակարգ՝ ասպիճանակարգություն***:

Ասպիճանակարգի գլուխ կանգնած էր թագավորը: Հաջորդը խոշոր նախարարներն էին՝ ***բդեշխները***, ապա՝ ***գործակալ նախարարները***: Ինչպես թագավորական, այնպես էլ նախարարական տոհմի հաջորդ աստիճանը ***սեպուհներն*** էին: Նրանք կազմում էին աստիճանակարգության ***ստորին ասպիճանը***:

Հող շնորհողը կոչվում էր ***տեր (սենյոր)***, իսկ հող ստացողը՝ ***վասալ (ենթակա, ծառա)***: Հայաստանում գործում էր ***«Իմ վասալի վասալը՝ իմ վասալը չէ»*** ենթակայության սկզբունքը:

Հայաստանի վաղ ավատատիրական հասարակությունը բաժանված էր ***երկու դասի՝ ազատների և անազատների***:

Խոշոր ու միջին հողատեր ազնվականությունը՝ նախարարները, եկեղեցական հոգևորականությունը, ինչպես նաև մանր ազնվականությունը պատկանում էին բարձր՝ ազատների դասին: Նրանք ունեին բազմաթիվ արտոնություններ: Օրինակ՝ հարկեր չէին վճարում և ծառայում էին հեծելազորում:

Ստորին՝ անազատների դասը կազմում էին քաղաքացիները, առևտրականները, արհեստավորները, շինականները, ինչպես նաև քաղաքային ռամիկները: Նրանք վճարում էին բազմատեսակ հարկեր: Նրանցից էր կազմվում հայոց բանակի հետևակը:

Այսպես Հայաստանում ձևավորվեց ու սկսեց զարգանալ ավատատիրական հասարակությունը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ է ավատը: Ինչո՞ւ էր միջնադարյան հասարակությունը կոչվում ավատատիրական:
2. Թվարկեք վաղ միջնադարի Հայաստանում հողատիրության հիմնական ձևերը:
3. Ո՞վ էր Հայաստանի ամենախոշոր հողատերը:
4. Ինչպե՞ս էին կոչվում ժառանգաբար փոխանցվող հողային տիրույթները:
5. Ինչ է աստիճանակարգությունը:
6. Հայաստանում ավատատիրական ենթակայության ի՞նչ սկզբունք էր գործում:
7. Ինչ դասերից էր կազմված ավատատիրական հասարակությունը Հայաստանում:
8. Ովքե՞ր էին կազմում ազատների և անազատների դասերը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Կազմեք և ներկայացրեք ավատատիրական աստիճանակարգության գծապատկերը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ավատ, հայրենիք, պարգևականք, գանձագին, աստիճանակարգություն, «Իմ վասալի վասալը՝ իմ վասալը չէ», սեպուհ, ազատներ, անազատներ, շինականներ

§ 2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Թագավորը և արքունի գործակալությունները: Հայ Արշակունիների թագավորության շրջանում ***պետական կարգը*** շարունակում էր մնալ ***միապետական***:

Պատերազմ հայտարարելու, հաշտություն կնքելու, արտաքին գործերը վարելու գերագույն իրավունքը պատկանում էր ***թագավորին***:

Վաղ միջնադարի Հայաստանում կարևոր նշանակություն ունեին ***արքունի գործակալությունները***: Թագավորը գործակալությունների ղեկավարների՝ գործակալների (հազարապետ, սպարապետ, մարդպետ, մաղխազ, Մեծ դռնավոր, թագադիր ասպետություն և այլն) միջոցով կառավարում էր երկիրը:

Հազարապետը ղեկավարում էր տնտեսական-հարկային գործը: Այս պաշտոնը Արշակունիների օրոք վարում էին ***Գնունիները*** և ***Ամատունիները***:

Մարդպետը հսկում էր արքունի կալվածքները և գանձարանը: Գործակալությունը ղեկավարում էին ***Մարդպետունիները***:

Սպարապետը զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարն էր: Այս պաշտոնը հիմնականում զբաղեցնում էին ***Մամիկոնյանները***:

Մեծ դռնավորի պաշտոնը միջնադարում պատկանում էր հայոց կաթողիկոսին:

«Թագակիր ասպետության» գործակալության պարտականությունը թագն արքայի գլխին դնելն էր և պալատական արարողությունները ղեկավարելը: Այդ գործակալությունը տնօրինում էին ***Բագրատունիները***:

Միապետի անձնական անվտանգությունն ապահովում էր ընտրյալ նետաձիգներից բաղկացած այրուձին: ***Թագավորական թիկնազորը գլխավորում էր մաղխազը***:

Տրդատ III Մեծ.
հեղինակ՝ Մկրտում Հովնաթանյան

Պետական գրասենյակը և արքունի դիվանը գլխավորում էր ***սենեկապետը***՝ թագավորի անձնական քարտուղարը:

Հայ նախարարների՝ արքունիքում գրաղեցրած դիրքը գրանցվում էր ***«Գահնամակ»*** կոչվող պետական փաստաթղթում:

Երկրի համար առավել կարևոր հարցերը քննարկվում էին ***Աշխարհաժողովում***: Դրան մասնակցում էին հասարակության բոլոր դասերի ներկայացուցիչները: Հնուց ի վեր այն գումարվում էր Բագավանում, Ամանորի՝ Նավասարդի տոնակատարության օրը:

Պետական զինանշանը արծիվն էր: Դրոշը ծիրանագույն էր, որի վրա գործված էր ոսկեգույն արծիվ:

Բանակը: Ռազմական արվեստի հարուստ փորձ ունեցող Հայաստանի կանոնավոր ***բանակում կար 100–120 հազար զինվոր***: Բանակը բաղկացած էր ***հեծելազորից*** և ***հետևակից***: Հայոց թագավորի և նախարարների պահած ***հեծելազորը*** միասին կազմում էր ***հայոց այրուձին***:

Թագավորական ոստանը պաշտպանում էին ***ոստանիկ այրուձի*** կոչվող ջոկատները:

Հայոց զորքի թվաքանակը տրված էր ***«Զորանամակ»***–ում: Ըստ իրենց զորքերի քանակի՝ նախարարները համարվում էին բյուրավորներ, հազարավորներ, հարյուրավորներ, հիսնավորներ և տասնավորներ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Կառավարման տեսանկյունից ինչպիսի՞ երկիր էր Հայաստանը:
2. Ի՞նչ իրավունքներ ուներ թագավորը:
3. Ինչո՞ւ էին անհրաժեշտ գործակալությունները:
4. Թվարկեք գործակալությունները և դրանք տնօրինող նախարարական տոհմերը:
5. Որքա՞ն էր հայոց բանակի թվաքանակը: Ինչպե՞ս էր կազմվում հայոց այրուձին:
6. Ովքե՞ր էին իրականացնում թագավորական ոստանի պաշտպանությունը:
7. Ի՞նչ էին բովանդակում «Գահնամակ» և «Զորանամակ» փաստաթղթերը: Ըստ իրենց զորքի քանակի՝ ի՞նչ էին համարվում նախարարները:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Ներկայացրեք արքունի գործակալությունները և նրանց գործառույթները գծապատկերի տեսքով:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գործակալություններ, հազարապետ, սպարապետ, մարզպետ, մաղխազ, թագակիր ասպետ, սենեկապետ, Աշխարհաժողով, «Գահնամակ», «Զորանամակ», այրուձի

§ 3. ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՐՈՆ

Քաղաքական կացությունը Առաջավոր Ասիայում: III դ. վերջին Մեծ Հայքի թագավորությունը հայտնվել էր քաղաքական բարդ պայմաններում: Սրվել էին պարսկա–հռոմեական հարաբերությունները: Ինչպես հիշում եք, 296 թ. պարսից արքա Ներսեհը պատերազմ սկսեց Հռոմի դեմ: Ներսեհը պարտություն կրեց և ստիպված էր ***298 թ. Մծբինում*** հաշտության պայմանագիր կնքել հռոմեացիների հետ՝ խաղաղության քառասունամյա ժամկետով:

Իրավիճակը Հայաստանի համար փոխվեց: Բարենպաստ միջազգային պայմաններում Մեծ Հայքի թագավորությունը հզորության և բարգավաճման նոր շրջան ապրեց:

Տրդատ III Մեծ և Գրիգոր Լուսավորիչ: Ինչպես գիտեք, I դարում առաքյալներ Թադեոսի և Բարդուղիմեոսի կողմից հիմնադրվել էր Հայոց եկեղեցին: ***IV դ. սկզբին քրիստոնեությունը Հայաստանում դարձավ պետական կրոն:*** Այն կապված է պատմական երկու նշանավոր գործիչների՝ ***Տրդատ Մեծ*** արքայի և ***Գրիգոր Լուսավորչի*** անվան հետ:

Ս. Գրիգորը դուրս է բերվում Խոր Վիրապից. հեղինակ՝ Հ. Ջակոբի

Գրիգոր Լուսավորչի արձանը Վատիկանում

Տրդատ III–ի հրամանով ***Գրիգոր Պարթևը 13 տարի անցկացրել էր Խոր Վիրապի բանտում***: III դ. վերջին Հռոմից Հայաստան էին փախել քրիստոնյա կույսերը (Հռիփսիմյան): Տրդատ III–ի որոշմամբ նրանց մահապատժի էին ենթարկել:

Խոր Վիրապից դուրս գալուց հետո Գրիգորը սկսում է քրիստոնեության քարոզչությունը Հայաստանում: Նրա կոչով սկսում են կառուցել Հռիփսիմյան կույսերի վկայարաններ: Ըստ պատմիչ Ագաթանգեղոսի՝ Ազատ Մասիսի գագաթից Տրդատն իր թիկունքին ութ մեծ քար է տեղափոխում և տեղադրում Հռիփսիմյան կույսերի վկայարանների հիմքում:

Ըստ ավանդության՝ Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքում երևացել է Միածնի՝ Քրիստոսի իջած տեղը, որտեղ և կանգնեցվել է փրկչական խաչի նշանը: Այստեղից էլ ծագել է ***Էջմիածին («Միածնի իջած վայր»)*** անունը:

Հայաստանի բոլոր կողմերից Տրդատ III Մեծի հրամանով նախարարները, ազատները, հայոց զորքը, գավառապետերը հավաքվում են Վաղարշապատում և Գրիգոր Լուսավորչին կարգում քահանայապետ: Գրիգորը հայ նախարարների ուղեկցությամբ մեկնում է Կապադովկիայի Սաժակ–Կեսարիա քաղաքը, որտեղ նա ձեռնադրվում է եպիսկոպոս: Այնուհետև նա վերադառնում է Հայաստան:

Բագավանում՝ Նպատ լեռան ստորոտում, Տրդատ Մեծը, Աշխեն թագուհին և հայոց զորքը մեծ պատիվներով դիմավորում են Գրիգորին: Լուսաբացին նա արքունիքին, զորքին և ժողովրդին Արածանիի ջրերում մկրտում է: Այդպես *301 թ.* ***քրիստոնեությունն աշխարհում առաջինը Հայաստանում հռչակվում է պետական կրոն***:

303 թ. կառուցվում է ***Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարը***: Հայոց եկեղեցու առաջնորդը արքայի

Էջմիածնի Մայր տաճարը

հովանավորությամբ եկեղեցիներ է հիմնում նաև Հայաստանի քաղաքներում ու գյուղերում՝ Տարոնում՝ Ս. Կարապետի, Արցախում՝ Ամարասի վանքը և այլն:

Քրիստոնեության ընդունման պատմական նշանակությունը: Հայաստանում քրիստոնեության հռչակումը որպես պետական կրոն ***ազգապահպան մեծ նշանակություն ունեցավ***: Դարեր շարունակ Հայ եկեղեցին եղել է ազգային միասնականության հոգևոր և գաղափարական գրավականը:

Հայաստանում քրիստոնեության պետականորեն ընդունումից հետո ավանդաբար պահպանվեցին հնուց եկող շատ տոներ ու ծեսեր: Դրանք դարձան ազգային եկեղեցական տոներ՝ ***Ամանոր, Տրնդեզ, Բարեկենդան, Վարդավառ, Խաղողօրհնեք*** և այլն:

Մեծ վերելք ապրեց հայկական ճարտարապետությունը: Նախաքրիստոնեական ճարտարապետության ոճերի համադրմամբ առաջացավ ***եկեղեցաշինությունը***, ստեղծվեցին ***խաչքարեր***: Հայ եկեղեցաշինության գոհարները հարստացրին համաշխարհային մշակույթի գանձարանը:

Եկեղեցու հովանու ներքո զարգացան հայ գիտությունն ու մշակույթը: Իսկ ականավոր գործիչների ժառանգությունը գումարվեց հազարամյակների խորքից եկող հայ մշակույթի ու գիտության արժեքներին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչպիսի՞ն էր քաղաքական կացությունը Առաջավոր Ասիայում III դ. վերջին և IV դ. սկզբին:
2. Ինչո՞ւ էր Տրդատ III–ը բանտարկել Գրիգոր Պարթևին:
3. Ի՞նչ գործունեություն ծավալեց Գրիգորը Խոր Վիրապից դուրս գալուց հետո:
4. Ինչո՞ւ Գրիգորը մեկնեց Մաժակ–Կեսարիա: Ի՞նչ գիտեք Ս. Էջմիածնի կառուցման և անվանակոչության մասին:
5. Նկարագրե՛ք քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն ընդունելու իրադարձությունները:
6. Քրիստոնեության ընդունումը պատմական ի՞նչ նշանակություն ունեցավ հայ ժողովրդի կյանքում:
7. Ազգային–քրիստոնեական ի՞նչ տոներ գիտեք: Ի՞նչ առաքելություն ստանձնեց Հայոց եկեղեցին:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայ առաքելական եկեղեցի, վկայարան, Տրդատ Մեծ, Գրիգոր Լուսավորիչ, եկեղեցաշինություն, ձեռնադրել, ազգային–եկեղեցական տոներ

ԳԼՈՒԽ II

ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 301–428 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

§ 4. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԶՈՐԱՑՈՒՄԸ

Հայոց պետության ուժեղացումը Տրդատ III–ի օրոք: Մեծ Հայքի թագավորությունը արևմուտքից սահմանակից էր Հռոմեական կայսրությանը, իսկ հարավից՝ Սասանյանների թագավորությանը: Հյուսիսից Վիրքի և արևելքից Աղվանքի հետ սահմանն անցնում էր Կուր գետով:

Վաղ միջնադարում Առաջավոր Ասիայում մեծ ազդեցություն ունեին Հռոմեական կայսրությունը և Սասանյան Իրանը: Սասանյանների պարտությունից հետո՝ 298 թ., Մեծ Հայքի թագավորությունը վերականգնեց իր ամբողջականությունը և անկախությունը:

Տրդատ III–ը սկսեց վարել երկրի հզորացման քաղաքականություն: Նրա գահակալությամբ Մեծ Հայքում խաղաղություն և բարեկեցություն հաստատվեց: Նա բարձրացրեց գործակալությունների դերը երկրի կառավարման և պաշտպանության գործում, ուժեղացրեց հայկական բանակը:

Տրդատ թագավորը սրով կիսում է բասիլների (կովկասյան ցեղերից) Գեղռեհոն թագավորին՝ իր ձիու հետ միասին

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 298–387 Թ-ՎԱՊԱՆՆԵՐԻՆ

Դպրոցական
Մեծ Հայքի սահմանը
Կլ սահմանները
Կամուրջներ
Ամի բերդեր
Վանի բերդեր
Սև ծովը
Կասպից ծովը
Միջերկրական ծովը
Ուրմիայի լիճ
Սևանա լիճ
Վանա լիճ
Ուրմիա
Սեբաստիա
Դերսիմ
Մելիտենե
Կոմանա
Գեղարքունիք
Գեղամա լեռներ
Գառնի
Գեղարդ
Գարգար գետ
Գարգարուն գետ
Գանձակ
Գանձակ Շահաբադան
Գրիգորիոս Լուսավորչի գերեզման
Գրիգորիոս Լուսավորչի գերեզման
Գրիգորիոս Լուսավորչի գերեզման

Հայոց արքայի ձեռնարկած միջոցառումների շնորհիվ ***երկրի տնտեսությունը վերելք ապրեց***: Զարգացավ առևտուրը, որի գլխավոր կենտրոնը Մեծ Հայքում ***Արտաշատն*** էր, իսկ Հյուսիսային Միջագետքում՝ ***Մծբինը***: Հայաստանի մյուս քաղաքները՝ ***Տիգրանակերտը, Վանը, Նախիջևանը, Ջուղան, Վաղարշապատը, Երիզան***, նույնպես ընդգրկված էին միջազգային տարանցիկ աշխույժ առևտրի մեջ:

Հայոց եկեղեցու ամրապնդումը: Տրդատ III–ը քայլեր ձեռնարկեց նաև Հայ եկեղեցուն տնտեսապես ապահովելու նպատակով: Նա գյուղական եկեղեցիների քահանաներին տվեց հողաբաժիններ: ***Այսպես սկզբնավորվում է վանքապատկան հողատիրությունը***:

Գրիգոր Լուսավորիչը և Տրդատ Մեծը ձեռնամուխ են լինում ***կրթության գործին***: Հայաստանի զանազան գավառներից հավաքված մանուկների մի մասին տալիս են ասորերեն դպրության, մյուսներին՝ հունարեն: Դրա նպատակը հմուտ թարգմանիչներ պատրաստելն էր՝ եկեղեցական քարոզներում Ավետարանի խոսքը ժողովրդին հայերենով հասցնելու, ինչպես նաև պետական գրագրություն կատարելու համար:

Գրիգոր Լուսավորչի որդին՝ ***Արիստակես եպիսկոպոսը, մասնակցում է*** քրիստոնեական եկեղեցու ***325 թ. Նիկեայի առաջին*** տիեզերական ժողովին:

Տրդատ թագավորը ***Հայոց Արևելից կողմերի հոգևոր առաջնորդ*** է հաստատում Գրիգոր Լուսավորչի թոռանը՝ ***Գրիգորիս եպիսկոպոսին***՝ Վրթանեսի մանուկ որդուն: Նրա հոգևոր իշխանության տակ էին ***Արցախ և Ուտիք*** աշխարհները, ***Փայտակարանը***, ինչպես նաև ***Վիրքն*** ու ***Աղվանքը***՝ որպես Հայ առաքելական եկեղեցուն ենթակա եպիսկոպոսություններ: Գրիգորիսը քրիստոնեական քարոզչության ժամանակ դա-

Տրդատ III Մեծ

Գեղի ամրոցը՝ Կաքավաբերդը, Խոսրովի անտառի տարածքում

ժանորեն սպանվում է Կասպից ծովի արևմտյան ափին գտնվող Մազքթաց երկրի թագավոր Սանեսանի հրամանով: Գրիգորիսի մարմինը նրա հավատակիցները հողին են հանձնել ***Արցախի Ամարաս գյուղի եկեղեցում***:

Խոսրով III Կոտակ: Տրդատ Մեծի որդին՝ ***Խոսրով III-ը (330–338 թթ.),*** շարունակեց Մեծ Հայքի թագավորության ամրապնդման քաղաքականությունը: Նրա օրոք հայոց կաթողիկոս է դառնում Գրիգոր Լուսավորչի ավագ որդին՝ ***Վրթանես Ա Պարթևը***:

Տնտեսությունն ու քաղաքաշինությունը երկրում վերելք են ապրում:

Արտաշատի մոտակայքում ճահիճներ էին առաջացել Երասխի վտակ Մեծամորի հունը փոխվելու հետևանքով: Ուստի ***Խոսրովն արքունիքը տեղափոխում է*** Արտաշատից ոչ հեռու՝ ***Դվին բնակավայրը***: Դվինը կառուցապատվում է և դառնում մայրաքաղաք: Արքայի հրամանով անտառներ են տնկվում: Գառնի ամրոցից մինչև Դվին կաղնու անտառի մի մասը կոչվեց ***«Տաճար մայրի»***, իսկ մյուսը՝ ***«Խոսրովակերտ» («Խոսրովի անտառ»)***: Անտառները դարձան նաև արքայական որսատեղի:

Հայոց սպարապետ ***Վաչե Մամիկոնյանը 336 թ. ջախջախեց Հայաստան ներխուժած մազքթաց Սանեսան թագավորի զորքը***:

Շուտով Սասանյանների զորքը հարձակվեց Հայաստանի վրա: Պարսիկների առաջխաղացումը կասեցվեց սպարապետ Վաչե Մամիկոնյանի և նրա զինակիցների կյանքի գնով: Վրթանես կաթողիկոսի սահմանած կարգով հայրենիքի պաշտպանության համար իրենց կյանքը զոհաբերած Վաչեն և նրա զինակիցները դասվել են սուրբ նահատակների շարքին:

Խոսրով Կոտակին հաջորդեց նրա որդին՝ ***Տիրանը***:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ քայլեր ձեռնարկեց Տրդատ III–ը երկրի հզորացման ուղղությամբ:
2. Թվարկեք այդ ժամանակի հայտնի հայկական քաղաքները:
3. Ներկայացրեք Տրդատ Մեծ արքայի պատմական կերպարը:
4. Երբ և որտեղ է տեղի ունեցել քրիստոնեական եկեղեցու առաջին տիեզերական ժողովը: Հայաստանից ո՞վ է մասնակցել այդ ժողովին:
5. Ո՞վ էր Գրիգորիսը և ինչ գործունեություն էր իրականացնում:
6. Երբ է թագավորել Խոսրով III Կոտակը: Ո՞ւր տեղափոխեց նա արքունիքը:
7. Ո՞ր երկրների դեմ պատերազմեց Հայաստանը Խոսրով Կոտակի օրոք: Ինչո՞վ ավարտվեցին դրանք:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նիկեայի տիեզերական ժողով, Գրիգորիս եպիսկոպոս, Խոսրով III Կոտակ, Վրթանես Ա Պարթև, Վաչե Մամիկոնյան

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹ

ՓԱՎՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴԸ՝ ՏՐԴԱՏ ՄԵԾԻ ԵՎ ԽՈՍՐՈՎ ԿՈՏԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Խոսրովի որդի Տրդատի թագավորության ժամանակ Հայոց աշխարհը լուսավորվեց հաճոյական սիրով և հավատի աստվածապաշտության հավատով, որին ծանոթացավ մեծ քահանայի՝ Գրիգորի միջոցով... Սրանից հետո թագավորեց Խոսրով Կոտակը՝ Խոսրովի թոռը՝ քաջ և առաքինի Տրդատ թագավորի որդին: Սրա ժամանակ քահանայապետ եղավ և իր հոր ու եղբոր աթոռին նստեց Վրթանեսը՝ Գրիգորի երեց որդին: Սրանց տարիներում աճեցին ու բազմացան խաղաղություն և շենություն, մարդաշատություն և առողջություն, պտղաբերություն, առատություն և գործի հաջողություն և աստվածային մեծ պաշտամունք, աստվածահաճո բարի վարք: Սուրբ Վրթանեսը իր հոր և եղբոր նման նրանց լուսավորում էր ու առաջնորդում:

Այն դարում ծաղկում էին իրավունքն ու արդարությունը:

Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, III, Գ

§ 5–6. ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

Տիրանի գահակալությունը: Տիրանի (338–350 թթ.) գահակալությունն ընթացավ բարդ քաղաքական պայմաններում: ***Արքան ձգտում էր Մեծ Հայքի թագավորությունը զերծ պահելու Հռոմեական կայսրության և Պարսկաստանի միջև ընթացող պայքարի մեջ ներքաշվելուց***: Տիրանի մի որդուն՝ Տրդատին, և նրա զավակներին՝ Գնելին ու Տիրիթին, հռոմեական կայսրը պատանդ էր պահում կայսրությունում:

Տիրանը խնդիրներ ուներ նաև երկրի ներսում՝ Հուսիկ կաթողիկոսի և նախարարների մի խմբավորման հետ:

Օգտվելով Տիրանի համար ստեղծված բարդ իրավիճակից՝ Ատրպատականի մարզպանը դավադրաբար ձերբակալում է նրան, ածուխով աչքերը դաղում ու տանում պարսից Շապուհ արքայի մոտ: Պարսիկները ցանկանում էին, որ Տիրանը չգործի իրենց թշնամի հռոմեացիների կողմից: Որոշ ժամանակ անց պարսից արքան ազատ է արձակում հայոց թագավորին: Այդ ժամանակ Մեծ Հայքում թագավորությունն անցնում է Տիրանի մյուս որդուն՝ Արշակին:

Արշակ II–ի քաղաքականությունը: ***Արշակ II–ը (350–368 թթ.)*** դարձավ հայ Արշակունիների ***ամենանշանավոր արքաներից մեկը***: Նա սկսեց վարել ինքնուրույն քաղաքականություն: Հայոց արքային ահաբեկելու նպատակով կայսրը հրամայեց Հռոմում սպանել նրա եղբորը՝ արքայազն Տրդատին: Սակայն Արշակը չընկճվեց:

Հայոց արքայի խորհրդով Ներսես Ա կաթողիկոսը միջնորդեց, որ Գնելն ու Տիրիթը վերադառնան Հայաստան: Գնելի կինը Անդովկ Սյունու աղջիկն էր՝ Փառանձեմը, որին սիրում էր նաև Տիրիթը: Վերջինս Արշակին տրամադրում է Գնելի դեմ: Սակայն Գնելի սպանությունից հետո Տիրիթը ևս չի խուսափում արքայի ցասումից և մահապատժի է ենթարկվում: Այդ դեպքերից հետո Արշակն ամուսնանում է Փառանձեմի հետ: Շուտով ծնվում է նրանց թագաժառանգ Պապը:

354 թ. Ներսես Ա–ն Աշտիշատում հրավիրում է Հայ եկեղեցու առաջին ժողովը: Այնտեղ ընդունվում են հոգևոր և աշխարհիկ կյանքին առնչվող որոշումներ և կանոններ: Ընդունվում է մի կանոն, որով ***հայոց թագավորին ու մեծամեծներին կոչ էր արվում գթասիրտ լինելու իրենց ծառաների և հասարակ ժողովրդի նկատմամբ***: Մյուս կողմից՝ ***ծառաներին պարտավորվում էր հնազանդ ու հավատարիմ լինել իրենց տերերին***: Առաջին ժողովի որոշումների համաձայն՝ կառուցվում են վանքեր, դպրոցներ, աղքատանոցներ:

Աշտիշատի ժողովը.
հեղինակ՝ Էդվարդ Բաբեկյան

Արշակ II–ը թագավորական իշխանությունն ամրապնդելու նպատակով ***Կոգովիտ գավառում*** հիմնում է ***Արշակավան քաղաքը***: Երկրում լարվածությունը մեղմելու համար նա թույլատրում է Արշակավանում բնակություն հաստատել բոլոր ցանկացողներին, նույնիսկ օրինազանցներին, որոնք ազատվում էին դատ ու դատաստանից: Դա առաջացնում է հայ նախարարների դժգոհությունը: Նրանք հարձակվում և ավերում են քաղաքը:

359 թ. վերսկսվում է հռոմեա–պարսկական պատերազմը: Շապուհ II–ը օգնություն է խնդրում Արշակից: Հայոց զորքով Մծբին քաղաքի մոտ Արշակը պարտության է մատնում հռոմեական զորքին: Շապուհն առաջարկում է Արշակին ամուսնանալ իր դստեր հետ, բայց Արշակը հրաժարվում է: Շապուհը թշնամանում է Արշակի հետ:

Հայոց արքան, վերադառնալով հայրենիք, ընդունում է Արևելք եկած հռոմեական կայսեր հրավերը և նրա հետ հանդիպում է Մաժակում: Հայ–հռոմեական վերականգնված դաշինքն ամրապնդվում է Արշակի և կայսերական ընտանիքից Օլիմպիայի ամուսնությամբ: Սակայն շուտով Օլիմպիա թագուհուն թունավորում են:

Պարսկա–հռոմեական պատերազմն ավարտվում է հռոմեացիների պարտությամբ: Նոր գահակալած կայսեր ու Շապուհ II արքայի միջև ***363 թ. կնքվում է հաշտություն***: Պայմանագրի համաձայն՝ կայսրը պարտավորվում էր չօգնել հայերին: IV դարի հռոմեացի պատմիչ Ամմիանոսն այդ պայմանագիրն անվանել է ***«ամոթալի»***:

Հայոց բանակի հաղթանակները: Այս ժամանակաշրջանից սկսվում են սասանյան զորքերի ներխուժումները Մեծ Հայքի տարածք: ***Գանձակ (Շահապուհան)*** քաղաքում սպարապետ ***Վասակ Մամիկոնյանի*** գլխավորած զորքը ***363 թ.*** ջախջախում է Շապուհի ուղարկած ուժերին: Հաջորդ տարի Հայաս-

Արշակունյաց թագավորների դամբարանը Աղձքում. ժամանակակից տեսքը

տան ներխուժած պարսից զորքերը նոր պարտություններ են կրում հայոց բանակից:

Շապուհը, պարտվելով Վասակից, դիմում է խորամանկ քայլի: Նա ***Մերուժան Արծրունուն*** առաջարկում է աջակցել իրեն: Վերջինս, հավատալով հայոց գահն իրեն տալու Շապուհի խոստմանը, ուրանում է քրիստոնեությունը և ընդունում զրադաշտություն:

Հերթական հարձակման ժամանակ պարսից մեծաքանակ զորքն ուժեղ դիմադրության է հանդիպում Անգեղ–տուն գավառի Անգեղ ամուր բերդում: Չկարողանալով նվաճել այդ բերդը՝ նրանք գրավում են ***Դարանաղի գավառի Անի բերդը***, որտեղ ամփոփված էին ***Արշակունի արքաների աճյունները և գանձերը***: Բացի Սանատրուկ թագավորի գերեզմանից, որը շատ ամուր էր, պարսիկները բացում են արքայական մյուս գերեզմանները և գերեվարում թագավորների ոսկորները: Սակայն հայոց 60–հազարանոց զորքը Վասակ սպարապետի գլխավորությամբ ջախջախում է թշնամուն, ազատում թագավորների ոսկորները և վերաթաղում ***Արագածի լանջին՝ Աղձք գյուղում***:

Պայքար պարսիկ գավթիչների դեմ: Պատերազմում հաջողության չհասնելով՝ Շապուհ արքան դիմում է նենգության: Նա դեսպանների միջոցով Արշակին հրավիրում է Տիզբոն՝ իբր թե վիճելի հարցերը կարգավորելու: Նախօրոք ստանալով Շապուհի երդումը իրենց անվտանգության վերաբերյալ՝ ***Արշակ թագավորը*** և ***սպարապետ Վասակ Մամիկոնյանը մեկնում են Տիզբոն (368 թ.)***: Շապուհը, դրժելով իր խոստումը, սպարապետ Վասակ Մամիկոնյանին տանջամահ է անում: Արշակին բանտարկում է Անհուշ բերդում, որտեղ նա ևս մահանում է:

Այդ նույն ժամանակ թշնամու պաշարման մեջ էր հայտնվել *Արտագերս ամրոցը*: Այդտեղ հերոսական դիմադրություն էին ցուցաբերում *Փառանձեմ թագուհու գլխավորած 11 հազար ընտիր զորականները*: Թագուհին հույս ուներ, որ օգնության նպատակով Հռոմեական կայսրություն մեկնած իր որդին՝ *Պապը*, շուտով կվերադառնա օգնական ուժով:

Երկարատև պաշարման հետևանքով սկսված համաճարակը, սովը և անընդմեջ կռիվները հյուծում են Արտագերսի պաշտպաններին: Պարսիկ զավթիչները, ներխուժելով ամրոց, ոչնչացնում են ողջ մնացածներին: Փառանձեմ թագուհուն էլ խոշտանգելով են սպանում:

Այդ ընթացքում Մերուժան Արծրունին և նրան միացած Վահան Մամիկոնյանն ավերածություններ էին գործում, ատրուշաններ կառուցում և ժողովրդին բռնի կերպով պարտադրում մազդեզական կրոնը: *Ուրացյալ Վահանին սպանում է նրա որդին՝ Սամվել Մամիկոնյանը*: Հետագայում Ռաֆֆին այս դեպքերի գեղարվեստական նկարագրությունը տվել է «Սամվել» պատմավեպում:

Պապ թագավոր: Հռոմեական օգնական զորքով *Պապը* վերադառնում է և հաստատվում հայոց գահին *(370–374 թթ.)*: Մուշեղը դառնում է սպարապետ: Նա վերականգնում է երկրի սահմանները՝ Ուրմիայից հարավ ընկած Գանձակ Շահաստանով, իսկ հյուսիսում՝ Մեծ Հայքի և Վիրքի միջև՝ Կուր գետով: Երկրում վերաշինվում են ավերված բնակավայրերը, նորոգվում եկեղեցիները, զարգանում է տնտեսությունը:

Մուշեղ Մամիկոնյանը երկիրը մաքրում է թշնամուց և լուծում Արշակ արքայի ու իր հոր՝ Վասակ սպարապետի վրեժը: Այսպես՝ *370 թ.* Մուշեղը *40 հազար զորականներով* Հայաստանի հարավային սահմանագլխին *ջախջախում է պարսից զորքը*: Պարսից հրամանատարներից շատերը ձերբակալվում են և Մուշեղի հրամանով մորթազերծ արվում: Նրանց հետ վարվեցին այնպես, ինչպես որ Վասակ սպարապետի հետ էին վարվել: Մուշեղի ձեռքն են ընկնում նաև պարսից արքայական գանձարանը և կանայք, որոնք նրա հրամանով ազատ են արձակվում: *Հայոց թագավորը դրա համար հանդիմանում է Մուշեղին*, որ նա անհարկի մեծահոգաբար էր վարվել իր մոր դահճի՝ Շապուհի նկատմամբ:

371 թ. տեղի է ունենում Ձիրավի վճռական ճակատամարտը: Պապ թագավորի հրամանով հայոց զորքերը, հռոմեական զորաջոկատի հետ միավորված, բանակ էին դրել Ձիրավի դաշտում, որը *Այրարատ նահանգի Բագրևանդ գավառում էր*: Հայոց ավելի քան 90-հազարանոց զորքի հրամանատարը Մուշեղ սպարապետն էր: Պապ թագավորը և Ներսես կաթողիկոսը բարձրացել էին *Նպատ լեռը*՝ այնտեղից հետևելու ճակատամարտին:

Սմբատ Բագրատունին խարանում է դավաճան Մերուժան Արծրունուն. հեղինակ՝ Զուլիանո Զասատ

Լուսադեմին սկսվում է ճակատամարտը: Հայոց զորքերը հաջողությամբ գրոհում են պարսիկների վրա: ***Հակառակորդը ջախջախվում և փախչում է մարտադաշտից: Հաղթանակը կատարյալ էր***: Դավաճան Մերուժանը գերի է ընկնում, և ասպետ Սմբատ Բագրատունին նրան մահապատժի է ենթարկում:

Հաղթանակից հետո ***Պապ թագավորը և Մուշեղ սպարապետը զբաղվում են Հայոց թագավորության հզորության ամրապնդմամբ***: Պապի բարեփոխումների շնորհիվ ***հայոց բանակի թիվը հասնում է մոտ 100 հազարի***: Հոգևորականների հարազատներին պարտադրվում է կատարել պետական և զինվորական ծառայություն: ***Վանքապատկան հողատիրությունը կրճատվում է***:

Պապի անկախ քաղաքականությանը դեմ էր Հռոմեական կայսրությունը: ***Հռոմեացիները 374 թ. խնջույքի ժամանակ Պապին դավադրաբար սպանում են***:

Այսպես երիտասարդ տարիքում ասպարեզից հեռացվեց Հայաստանի նշանավոր և խոստումնալից արքա Պապը: ***Նա մեր ժողովրդի պատմության մեջ արժանի տեղ է գրավում ամենից առաջ Հայաստանի հզորացմանն ուղղված իր հայրենանվեր գործունեությամբ***:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Երբ է գահակալել Տիրանը: Ինչ քաղաքականություն էր վարում նա, ինչու:
2. Ինչ ճակատագրի արժանացավ Տիրանը. ով փոխարինեց նրան:
3. Ո՞վ էր հայոց կաթողիկոսը Արշակ II-ի օրոք: Նրա միջնորդությամբ ովքե՞ր վերադարձան Հայաստան:
4. Երբ է հրավիրվել Աշտիշատի ժողովը: Ինչո՞վ էր այն նշանավոր:
5. Ինչ ընթացք և ավարտ ունեցան Արշակ II-ի և նրա եղբորորդիների հարաբերությունները:

6. Ինչ ներքին քաղաքականություն էր վարում Արշակ II–ը:
7. Ներկայացրեք Արշակ II–ի վարած արտաքին քաղաքականությունը:
8. Ինչպե՞ս ավարտվեց հայ–պարսկական պատերազմը:
9. Փորձեք բնութագրել Արշակ II արքային:
10. Նկարագրեք Արտագերս ամրոցի պաշտպանությունը:
11. Ինչ վախճան ունեցան ուրացողներ Մերուժան Արծրունին և Վահան Մամիկոնյանը:
12. Ո՞վ էր Պապը: Երբ է նա գահակալել:
13. Նկարագրեք Ձիրավի ճակատամարտը:
14. Ինչ քայլեր ձեռնարկեց Պապը երկիրը հզորացնելու նպատակով:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Խմբային քննարկմամբ փորձեք արժևորել Պապ թագավորի գործունեությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տիրան, Արշակ II, Ներսես Ա կաթողիկոս, Աշտիշատի եկեղեցական ժողով, Արշակավան, Վասակ Մամիկոնյան, «ամոթալի» պայմանագիր, Պապ, Ձիրավի ճակատամարտ, Մուշեղ Մամիկոնյան

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹ

ՓԱՎՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴԸ՝ ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԻ ՍՐԲՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՈՒԺԻ ՄԱՍԻՆ

Պարսից պալատում Արշակի միտքը փորձելու նպատակով Շապուհը հրամայում է Հայաստանից բերված հողով ծածկել դահլիճի հատակի կեսը և ջրով ցանել:

Շապուհի հետ ճեմելու ժամանակ, երբ հայտնվում էին հայկական հողի վրա, Արշակը սաստիկ ըմբոստանում էր ու ասում. *«Հեռո՛ւ ինձանից, չարագո՛ղծ ծառա, որ տեղերիդ վրա տեր ես դարձել, և ես չեմ ների քեզ և քո որդոց իմ նախնիների վրեժը»*: Շապուհի նենգ հրամանով Արշակին ձերբակալում են Անհուշ բանտի զնդանում:

Հաջորդ օրը Շապուհի հրամանով պալատ բերված Վասակ Մամիկոնյանին նա ծաղրանքով ասում է. *«Աղվե՛ս, այդ դո՞ւ էիր խանգարիչը, որ այսքան չարչարեցիր մեզ... Ես քեզ պիտի աղվեսի մահով սպանեմ»*: Վասակ սպարապետը մեծ արժանապատվությամբ պատասխանում է. *«Այժմ, երբ ինձ տեսնում ես կարճահասակ, մեծությանս չափը չես հասկանում, որովհետև մինչև այժմ ես քեզ համար առյուծ էի, իսկ այժմ՝ աղվե՛ս: Բայց մինչ ես Վասակն էի, իսկա էի, մի ոտքս հենում էի մի լեռան վրա, իսկ մյուսն էլ՝ մյուս լեռան. երբ հենվում էի աջ ոտքիս վրա՝ աջ կողմի լեռն էր գետնի տակ անցնում, երբ ձախ ոտքիս վրա էի հենվում՝ ձախ կողմի լեռն էր գետնի տակ անցնում»*: Շապուհի հարցին, թե որոնք էին այդ լեռները, Վասակ սպարապետը պատասխանում է. *«Այդ երկու լեռներից մեկը դու էիր, իսկ մյուսն էլ՝ հունաց թագավորը»...*

Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, IV, 54

§ 7. ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

Մեծ Հայքի թագավորությունը Խոսրով IV–ի օրոք: Պապին հաջորդեց նրա ազգական ***Վարազդատը (374–378 թթ.)***: Նա հայտնի էր որպես օլիմպիական խաղերի հաղթող: Վարազդատը երիտասարդ էր և թագավորության կառավարման գործն իրականացնում էր Մուշեղ սպարապետի խորհուրդներով:

Նրան հաջորդած Պապի որդիների՝ ***Արշակ III–ի*** ու նրան գահակից ***Վաղարշակի*** խնամակալը դարձավ ***սպարապետ Սանվել Մամիկոնյանը***:

Շուտով պարսից արքան հայ Արշակունիների տոհմից ***Խոսրով IV–ին (385–388 թթ.)*** ուղարկում է Հայաստան: Արշակ III–ը ստիպված էր հեռանալ Մեծ Հայքի թագավորության արևմտյան մասը: 387 թ.՝ Արշակ III–ի մահվանից հետո, Մեծ Հայքի արևմտյան մասի կառավարումը հռոմեական կայսրը հանձնում է կուսակալներին:

Այսպես ***Մեծ Հայքի թագավորությունը բաժանվում է Հռոմի և Սասանյան Պարսկաստանի միջև***:

Հայաստանի ավելի մեծ՝ արևելյան մասում գահակալող Խոսրով IV–ը, հարկ վճարելով կայսրությանը, որոշ ժամանակ իշխում էր նաև Հայաստանի արևմտյան՝ ավելի փոքր մասի վրա: Խոսրովը ***Սահակ Պարթևին*** հայոց կաթողիկոս էր նշանակել: Խոսրով թագավորի ինքնուրույն քայլերն առաջացնում են պարսից արքայի դժգոհությունը: Նրա հրամանով պարսիկ պաշտոնյաները ձերբակալում են Խոսրովին և տանում Պարսկաստան:

«Հայոց այբուբենը». հեղինակ՝ Գրիգոր Խանջյան

Վռամշապուհ արքա: Խոսրով IV–ին փոխարինում է եղբայրը՝ ***Վռամշապուհը***: Նրա թագավորության տարիները ***(388–414 թթ.)*** խաղաղ էին ու արգասավոր:

Վռամշապուհը նույնպես ամեն ջանք գործադրում էր երկիրը միավորելու ուղղությամբ: ***Նրան հաջողվում է միավորել Մեծ Հայքի երկու մասերը՝*** Արևելահռոմեական կայսրությանը (Բյուզանդիա) և Պարսկաստանին հարկ վճարելու գնով:

Հայոց արքայի պետական գործունեությամբ վերելք ապրեց մշակույթը: Նրա և Սահակ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 387–428 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

ՊԱՅՄԱՆԱՆՇԱՆՆԵՐ
Մեծ Հայքի սահմանները 387 թ.
Այլ պետությունների սահմանները
Բյուզանդական կայսրության պրովինցիաների սահմանները
Ինքնավար սատրապությունների սահմանները
Ներքին Հայքի տարածքը
387 թ. Հայաստանից անջատված և Պարսկաստանին միացված տարածքները
Դվին Մայրաքաղաքներ Վան
Բլուր
Վարչական կենտրոններ
Այլ բնակավայրեր
Ամրոցներ
ՊՈՆՏՈՍ ՊՈՂԵՄՈՆԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀՈՌՄԵԱԿԱՆ (395-ից ԲՅՈՒԶԱՆԴԱԿԱՆ)
ՄԵԾ ՀԱՅՔ
ՓՈՔՐ ՀԱՅՔ
ԱՐՑԱԽ
ՏԱՐՈՆ
ԳՈՒՂԱՐՔԱՅ ԲԴԵՇԽՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՍՈՐԵՍՏԱՆ (ԱԴԻԱԲԵՆԵ)
ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ
ԼՈՌԻ ՇԻՐԱԿԱՆ
ՍԱՍՈՒՆ
ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ
Դարբանդ (Ճորա պահակ)
Կապաղակ
Գարդման
Գարնի
Դվին
Արտաշատ
Վայկունիք
Փայտակարան
Բագրևան
Նախճավան
Զարեհավան
Զարիշատ
Հացեկաց
Ողական
Բարձր
Վան
Արճեշ
Զարեհավան
Հարամակերտ
Ջրմար
Արզան
Թավրեշ
Դանձակ
Շահաստան
Մահկերտ
Նինվե
Սուզ
Ուրեյա
Ամիդ
Գերմանիկե
Սամոսատ
Եդեսիա (Ուռհա)
Խառան
Ռաշ-Այն
Հերապոլիս
Մծբին
Սանդարուտ
Սեբաստիա
Սատադ
Երիզա
Սմբատաբերդ
Կարին
Կոռոքերդ
Մանազկերտ
Մելիտենե
Լուսանդուխտ
Արշամաշատ
Ամիդ
Տրապիզոն
Տրիպոլիս
Պոմպեոնոպոլիս
Կոմանա Պոնտական
Կոտայիս
Մցխեթ
Արմազ
Ցուրտավ
Արտահան
Էրեմանի
Կոմայրի
Կարս
Պարտեզ
Օշական
Վաղարշապատ
Բլուր
Զարեհավան
Խարիսպ
Գարնի
Տիգրանակերտ
Վարդանակերտ
Նախճավան
Զարիշատ
Հացեկաց
Բարձր
Վան
Արճեշ
Զարեհավան
Հարամակերտ
Ջրմար
Արզան
Թավրեշ
Դանձակ
Շահաստան
Մահկերտ
Նինվե
Սուզ
Ուրեյա
Ամիդ
Գերմանիկե
Սամոսատ
Եդեսիա (Ուռհա)
Խառան
Ռաշ-Այն
Հերապոլիս
Մծբին
Սանդարուտ
Սեբաստիա
Սատադ
Երիզա
Սմբատաբերդ
Կարին
Կոռոքերդ
Մանազկերտ
Մելիտենե
Լուսանդուխտ
Արշամաշատ
Ամիդ
Տրապիզոն
Տրիպոլիս
Պոմպեոնոպոլիս
Կոմանա Պոնտական
Կոտայիս
Մցխեթ
Արմազ
Ցուրտավ
Արտահան
Էրեմանի
Կոմայրի
Կարս
Պարտեզ
Օշական
Վաղարշապատ
Բլուր
Զարեհավան
Խարիսպ
Գարնի
Տիգրանակերտ
Վարդանակերտ
Նախճավան
Զարիշատ
Հացեկաց
Ողական

Պարթև կաթողիկոսի հովանավորությամբ *Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծեց հայոց այբուբենը (405 թ.)*:

Հայ Արշակունիների արքայատոհմի անկումը: Վռամշապուհի մահից հետո հայ նախարարների խնդրանքով պարսից արքունիքը կրկին Հայոց թագավոր է հաստատում Խոսրով IV–ին, սակայն ութ ամիս անց նա մահանում է (415 թ.):

Պարսից արքան հայոց գահին բազմեցնում է իր որդուն, որն առաջացնում է հայ ժողովրդի խիստ դժգոհությունը: Հայ նախարարները ջախջախում են Հայաստան մտած պարսից զորագունդը:

Շուտով Հայաստանի գահին է հաստատվում Վռամշապուհի որդին՝ *Արտաշեսը*: Մեծ Հայքի թագավորության գահին նա *գահակալեց վեց տարի* և եղավ հայ Արշակունի վերջին արքան: ***428 թ. Արշակունյաց թագավորությունն անկում ապրեց***:

Ըստ Եղիշեի՝ *«Հայոց նախարարներին անցավ թագավորությունը, որովհետև թեպետև հարկը պարսից արքունիք էր գնում, սակայն հայոց այրուձին ամբողջապես նախարարներն էին առաջնորդում պատերազմի ժամանակ»*:

Մեծ Հայքի Արշակունյաց թագավորության անկումից հետո՝ մինչև IX դ. կեսերը, հայկական պետականությունը պահպանվում էր նախարարական համակարգի միջոցով:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞վ էր Վարազդատը: Երբ և ինչո՞ւ Արշակ III–ը հեռացավ Հայաստանի արևմտյան մասը:
2. Ինչ քայլեր ձեռնարկեց Խոսրով IV–ը Հայաստանի ամրապնդման համար:
3. Ո՞վ էր Վռամշապուհը և երբ է թագավորել: Ինչ քաղաքականություն էր վարում նա:
4. Ո՞վ էր Արշակունյաց վերջին գահակալը Հայաստանում: Երբ է անկում ապրել Մեծ Հայքի Արշակունյաց թագավորությունը:
5. Պարզաբանեք Հայոց թագավորության անկման մասին պատմիչ Եղիշեի ասածի իմաստը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Որո՞նք էին Արշակունյաց թագավորության անկման պատճառները:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վարազդատ, Արշակ III, Խոսրով IV, Մեծ Հայքի թագավորության բաժանում, Սահակ Պարթև, Վռամշապուհ, Մեծ Հայքի Արշակունյաց թագավորության անկում

ԳԼՈՒԽ III

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ V ԴԱՐՈՒՄ

§ 8–9. ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Հայ նախարարական համակարգը մարզպանական շրջանում: Հայոց թագավորության անկումից հետո Սասանյանները ***Արևելյան Հայաստանը դարձրին*** իրենց տերության վարչաքաղաքական միավորներից մեկը՝ ***մարզպանություն***: Հայաստանում, սակայն, ***պահպանվեց հայ նախարարական համակարգը***: Նախարարները մնում էին իրենց տիրույթների տերերը:

Նախարարական համակարգը հզոր ուժ էր, և օտար նվաճողները ձգտում էին թուլացնելու այն: Շուտով Արևելյան Հայաստան որպես մարզպան ուղարկվեց մի պարսիկ պաշտոնյա, իսկ Հայոց կաթողիկոս Սահակ Պարթևին արգելափակեցին Տիզբոնում: Հայ նախարարների և հոգևորականների պահանջին ի պատասխան՝ պարսիկները թույլատրեցին Սահակ Պարթևին վերադառնալ հայրենիք: Նա, սակայն, կարող էր զբաղվել միայն կրթական գործով:

Հայրենանվեր նախարարների և հոգևոր գործիչների ջանքերով հայ ժողովրդի վիճակը Արևելյան Հայաստանում բարելավվեց: ***Հազարապետի պաշտոնը տրվեց Վահան Ամատունուն, իսկ սպարապետ դարձավ Վարդան Մամիկոնյանը***:

439 թ. վախճանվեց Սահակ Պարթևը: Նրա աճյունը հողին հանձնվեց Տարոն գավառի Աշտիշատ գյուղում: Հաջորդ տարի Վաղարշապատում մահացավ նաև Մեսրոպ Մաշտոցը: Հազարապետ Վահան Ամատունին նրա աճյունը հողին հանձնեց իր կալվածքում՝ Օշա-

Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանը Օշական գյուղում՝ Ս. Մաշտոց եկեղեցում

կանում: Մեսրոպ Մաշտոցի դամբարանի վրա նա կառուցեց գմբեթավոր եկեղեցի: ***Հայ եկեղեցին Սահակ Պարթևին ու Մեսրոպ Մաշտոցին դասեց սրբերի շարքին***:

Պարսից գերիշխանության սասրկացումը: Սասանյան արքա Հազկերտ II–ի օրոք հայ ժողովրդի վիճակը Հայաստանում վատթարացավ: Ճիշտ է, ***մարզպանի պաշտոնում նշանակվեց Վասակ Սյունին***, սակայն հայ նախարարների և եկեղեցու իրավունքները սահմանափակելու քաղաքականությունը շարունակվեց:

Պարսից տերության սահմանները պաշտպանելու և Հայաստանի ռազմական հզորությունը թուլացնելու նպատակով ***Հազկերտը հայոց գնդերն ուղարկեց Արևելք***՝ քոչվոր հոների դեմ պատերազմելու:

Նրա հրամանով ***447 թ.*** Արևելյան Հայաստան է գալիս պարսից պաշտոնյա Դենշապուհը: Նա ամեն ինչ անում էր պարսկական ազդեցությունը Հայաստանում ուժեղացնելու համար: Հարկերը իբր կարգավորելու նպատակով նա անցկացնում է հողերի և բնակչության հաշվառում՝ ***աշխարհագիր***:

Արդյունքում՝ Դենշապուհը ***կրկրուկ բարձրացրեց հարկերը, հարկատու դարձրեց նաև հոգևորականությանը***: Վահան Ամատունին հեռացվեց պաշտոնից և նրա փոխարեն նշանակվեց պարսիկ պաշտոնյա: Իսկ երկրի դատավոր նշանակվեց մի մոգպետ:

Կրոնափոխության պահանջի մերժումը: Հազկերտը ծրագրել էր նաև հայերի կրոնափոխությունը: Շուտով նա ***հատուկ հրովարտակով հայերից***, ինչպես նաև ***վրացիներից ու աղվաններից, պահանջում է հրաժարվել քրիստոնեությունից***:

Հովսեփ Վայոցձորցի կաթողիկոսը ***449 թ. Արտաշատում եկեղեցական ժողով*** է գումարում: Նախարարների ու ամբողջ ժողովրդի համա-

ձայնությամբ մերժվում է պարսիկների պահանջը:

Հազկերտը, տեղեկանալով մերժման մասին, Տիզբոն է կանչում մարզպան Վասակ Սյունուն, սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանին, Վահան Ամատունուն, այլ անվանի հայ, նաև Վիրքի ու բուն Աղվանքի նախարարներին: Հազկերտ II–ը պարտադրում է դավանափոխ լինել՝ սպառնալով մերժման դեպքում նրանց ընտանիքներով աքսորել Պարսկաստանի խորքերը:

Ապստամբությունը կազմակերպելու նպատակով ***նախարարները որոշում են առերես կատարել Հազկերտի պահանջը***: Վարդանը նախ մերժում է, սակայն իմանալով նախարարների՝ հայրենիք վերադառնալու և ապստամբության գործը ստանձնելու վճիռը՝ համաձայնվում է: Հազկերտը մոգերին հրամայում է ուղեկցող զորքի և հայերի հետ գնալ Հայաստան: Պարսից արքան Սյունյաց Վասակ իշխանի երկու զավակներին պատանդ է պահում:

Ապստամբության սկիզբը և ծավալումը: Հայ նախարարները և հայկական գունդը Հազկերտ II–ի ուղարկած մոգերի և պարսից զորքի հետ գալիս են Այրարատ նահանգի ***Բագրևանդ գավառի Անգղ գյուղաքաղաքը***: Մոգերն իրենց ուղեկցող պարսից զորքով փորձում են տեղի եկեղեցին վերածել զրադաշտական մեհյանի: Սակայն ***Ղևոնդ երեցի*** գլխավորությամբ հայերը հակահարված են տալիս և քշում մոգպետին ու մոգերին:

Հայոց սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանը խորհրդակցություն է հրավիրում: Բոլորը տեղեկանում են, որ նախարարների ուրացումը կեղծ է եղել: ***Ապստամբության սկիզբն ազդարարվում է նախարարների ու հոգևորականների միահամուռ երդմամբ***՝ հավատարիմ լինել հայրենիքի ազատագրման և քրիստոնեական հա-

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ 450–451 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Գրական աղբյուրներ
Սոս Հարի Հարիկ
Սոս Հարի Հարիկ
Ամիրդովլաթի գիրք
Ամիրդովլաթի գիրք
Ամիրդովլաթի գիրք

վատքի պաշտպանության սուրբ գործին: Ժողովուրդը քանդում է պարսից մոգերի կառուցած ատրուշանը: ***Մոգերին Զարեհավանում մահապարժի են ենթարկում***: Երկիրը մաքրվում է պարսից կայազորներից:

Շուտով բուն Աղվանքից լուր է ստացվում, որ պարսից բանակը ներխուժել և բռնություններ է գործում: Հայ զորականները խոստանում են օգնել հարևան ժողովրդին:

Հայ ապստամբները դիմում են Բյուզանդիայի կայսրին, որը, սակայն, ոչ միայն հրաժարվում է օգնել հայերին, այլև պարսիկների հետ դաշինք է կնքում: ***Հայերին մնում է ապավինել միայն սեփական ուժերին***:

Հայոց զորքը ***երեք զորագնդի*** է բաժանվում: ***Առաջինը Ներշապուհ Արծրունու*** գլխավորությամբ պաշտպանելու էր Հայոց աշխարհի հարավը Ատրպատականի կողմից: ***Երկրորդ գունդը Վարդան Մամիկոնյանի*** գլխավորությամբ գնալու էր Ճորա պահակ: ***Երրորդը Վասակ Սյունու գլխավորությամբ*** մնալու էր երկրի կենտրոնական մասում:

Վարդան Մամիկոնյանի զորագունդը Կուր գետի անցման տեղում անսպասելի հանդիպում է պարսից զորքին: Հայոց արքայական հինավուրց ձմեռանոցի՝ ***Խաղխաղ քաղաքի մոտ 450 թ. տեղի է ունենում ճակատամարտ***: ***Հայերը*** խիզախորեն գրոհում և ***ջախջախում են թշնամուն***: Հաղթանակած հայոց ուժերը, անցնելով Կուր գետի ձախ ափը, ազատագրում են բուն Աղվանքը: Այնուհետև արշավելով Ճորա պահակի վրա՝ քանդում են այնտեղի ամրությունները և ոչնչացնում թշնամուն:

Անսպասելիորեն լուր է ստացվում, որ Վասակ Սյունին հրաժարվել է ապստամբությունից և փորձում է պարսից արքունիքի հետ հաշտության եզրեր գտնել: Վասակի այդ քայլը

Վարդան Մամիկոնյան. հեղինակ՝ Երվանդ Քոչար

Հովսեփ Վայոցձորցի կաթողիկոսը Վարդանանց պատերազմում

ստիպում է Վարդան Մամիկոնյանին վերադառնալ Հայաստան: Վասակը քաշվում է իր կալվածքը՝ Սյունիք:

Ավարայրի ճակատամարտը և դրա նշանակությունը: Վարդան Մամիկոնյանը երկրի կառավարումն ու զորքերի հրամանատարությունը վերցնում է իր ձեռքը: ***Հազարապետի պաշտոնն անցնում է Վահան Ամատունուն, մեծ դատավորինը՝ Հովսեփ կաթողիկոսին***:

Ապստամբ հայերի դեմ Հազկերտը զորք է ուղարկում: Վարդան զորավարի ***66-հազարանոց հայոց զորքը շարժվում է Արտազ գավառ*** և բանակում ***Ավարայրի դաշտում՝ Տղմուտ գետի*** ափին: Սպարապետը հայրենաշունչ կոչով դիմում է հայոց զորքին: Ղևոնդ երեցը մկրտում է մինչ այդ չմկրտված հայ ռազմիկներին: Վարդան զորավարը հայոց զորքը բաժանում է չորս մասի:

451 թ. մայիսի 26-ի լուսաբացին սկսվում է Ավարայրի ճակատամարտը: Հայոց հեծելագունդը, քաջ Վարդանի գլխավորությամբ անցնելով Տղմուտ գետը, անակնկալի է բերում թշնամուն: Հայոց զորքը հակառակորդի շարքերում մեծ խուճապ է առաջացնում: Պարսիկները սկսում են փախչել: Նրանք ռազմի դաշտ են մտցնում մարտական փղերին:

Կռիվը սաստկանում է. Վարդան Մամիկոնյանն իր զինակիցների հետ հայտնվում է շրջապատման մեջ: Նա իր քաջ նիզակակիցներով հերոսաբար կռվում է, սակայն ուժերն անհավասար էին: ***Վարդանը մարտի դաշտում արիաբար զոհվում է***: Նրա հետ նահատակվում են նաև ութ նախարարներ: Հայոց զորքից զոհվում է *1036 զինվոր*, իսկ պարսիկներից՝ *3544 զինվոր*:

«Ավարայրի ճակատամարտը». հեղինակ՝ Գրիգոր Խանջյան

Ճակատամարտից հետո ապստամբներից շատերը, ամրանալով Այրարատի, Վասպուրականի, Արցախի և այլ անառիկ ամրոցներում, շարունակեցին կռվել պարսից զորքերի դեմ: Հազկերտը, իր անհաջողությունները բարդելով մարզպան Վասակի վրա, նրան Տիզբոնի ատյանում դատապարտում է մահվան: Արևելյան Հայաստան ուղարկված պարսից մարզպանը խաբեությամբ իր մոտ է հրավիրում Հովսեփ կաթողիկոսին, Ղևոնդ երեցին ու մյուս հոգևորականներին և ուղարկում Պարսկաստան, որտեղ էլ նրանք նահատակվում են:

Ավարայրի ճակատամարտը մեր պատմության փառահեղ և հզոր հերոսական թողած իրադարձություններից է: Եղիշեն այսպես է բնութագրել սուրբ Վարդանանց անձնուրաց նահատակությունը. ***«Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն»***:

Հայ եկեղեցին հերոսաբար զոհվածներին դասել է հայրենիքի և հավատքի պաշտպանությանն իրենց կյանքը պարգևած սուրբ նահատակների

Ավարայրի ճակատամարտը. մանրանկար

շարքին: Նրանց հիշատակի օրը նշվում է որպես եկեղեցական տոն՝ ***Սուրբ Վարդանանց տոն*** անունով:

Ավարայրի ճակատամարտը ոգեշնչման և հայրենիքը կյանքի գնով պաշտպանելու վեհ գաղափարի մարմնավորման վառ օրինակ է հայության բոլոր՝ այդ թվում ներկա և ապագա, սերունդների համար:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ներկայացրեք իրավիճակը Հայաստանի արևելյան մասում V դ. առաջին կեսին:
2. Համառոտ ներկայացրեք նախարարական համակարգի էությունը: Արևելյան Հայաստանում հայ նախարարներն ինչ պաշտոններ էին շարունակում վարել:
3. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ պարսից արքունիքը թույլատրեց Սահակ Պարթևին վերադառնալ հայրենիք:
4. Ինչպե՞ս է Հայ առաքելական եկեղեցին հավերժացրել Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի հիշատակը:
5. Ինչպե՞ս էր Հազկերտը փորձում թուլացնել Հայաստանի ռազմական հզորությունը:
6. Հազկերտի հրովարտակը հայերից ինչ էր պահանջում:
7. Ե՞րբ հրավիրվեց և ինչ որոշում ընդունեց Արտաշատի ժողովը:
8. Ի՞նչ քայլեր ձեռնարկեց Հազկերտը իր նպատակին հասնելու համար: Ինչպե՞ս դա ընդունեցին հայ նախարարները:
9. Ի՞նչ դեպքերով սկսվեց հայերի ապստամբությունը:
10. Քանի՞ զորագնդի բաժանվեց հայոց զորքը:
11. Ե՞րբ է տեղի ունեցել և ինչո՞վ է ավարտվել Խաղխաղի ճակատամարտը:
12. Որքա՞ն էր հայոց զորքի թիվը Ավարայրի ճակատամարտում:
13. Հոգևոր ինչ արարողություն կատարվեց Ավարայրի դաշտում:
14. Ե՞րբ է տեղի ունեցել Ավարայրի ճակատամարտը. նկարագրե՞ք այն: Հայոց եկեղեցին ինչպե՞ս է հավերժացրել Վարդանանց հիշատակը: Ի՞նչ նշանաբանով էր մղվում հերոսամարտը:
15. Պատմական ինչ նշանակություն ունի Ավարայրի ճակատամարտը: Գեղարվեստական ինչ ստեղծագործություններում է պատկերված Վարդանանց պատերազմը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Համեմատե՞ք Վարդան Մամիկոնյանի և Վասակ Սյունու դիրքորոշումը ապստամբության վճռական պահին: Եթե Դուք լինեիք ապստամբության մասնակից, ապա ինչ որոշում կկայացնեիք:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արևելյան Հայաստան, Վահան Ամատունի, Վարդան Մամիկոնյան, Վասակ Սյունի, Արտաշատի 449 թ. ժողով, Անգղ ավան, Ղևոնդ երեց, Խաղխաղի ճակատամարտ, Ավարայրի ճակատամարտ, Սուրբ Վարդանանց տոն, «Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահություն»

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹ

ՎԱՐԴԱՆ ՋՈՐԱՎԱՐԻ ԽՈՍՔԸ ՆԱԽՔԱՆ ԱՎԱՐԱՅՐԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

Իմ քա՛ջ նիզակակիցներ... չերկնչենք ու չվախենանք... եթե Տերը հաղթությունը մեր ձեռքը տա, ոչնչացնենք նրանց զորությունը, որպեսզի բարձրանա ճշմարտության կողմը, իսկ եթե հասել է ժամանակը մեր կյանքը սուրբ մահով ավարտելու այս պատերազմում, ընդունենք ուրախ սրտով, միայն թե արիության ու քաջության մեջ վախկոտություն չխառնենք:

Եղիշե, Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին

ԱՎԱՐԱՅՐԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ՄԱՍԻՆ

Հայոց զորքն անցավ գետը և ձի նստած՝ մեծ զորությամբ հարձակվեց: Ուժգին թափով իրար զարկվելով՝ երկու կողմից էլ բազմաթիվ վիրավորներ, գետին ընկած, գալարվում էին... Քաջ Վարդանը ... մեծ ուժով հարձակվեց ... և պարսից զորքի աջ թևը ջարդելով՝ քշեց գազանների կողմը և շուրջը պտտելով՝ ջախջախեց մինչև նույն տեղը: Եվ այնպիսի տագնապ և իրարանցում զցեց նրանց մեջ, որ մինչև անգամ Մատյան գնդի ամուր պատրաստությունը քայքայվեց, ցրիվ եկավ, և նա... փախուստի դիմեց... Իսկ կորովի Վարդանն իր քաջ նիզակակիցներով շատերին ջախջախեց այնտեղ, ուր և հենց ինքն էլ արժանի եղավ կատարյալ նահատակության:

Եղիշե, Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին

§ 10. ՎԱՀԱՆԱՆՑ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ապստամբության սկիզբը: Պարսից արքունիքը V դ. երկրորդ կեսին մի որոշ ժամանակ վարում էր հայերին սիրաշահելու քաղաքականություն: Սակայն ***Պերոզ արքան վերսկսեց բաղաքական և կրոնական ճնշումները***: Հայրենասեր հայ նախարարները սկսեցին համախմբվել Վարդան սպարապետի եղբորորդու՝ ***Վահան Մամիկոնյանի*** շուրջը:

Այդ նույն ժամանակաշրջանում Վիրքի արևելյան մասում ապստամբում է Վախթանգ Գորգասալ թագավորը: Նա սպանում է պարսից արքայի դրածո, ուրացող Վազգեն բդեշխին:

481 թ. Շիրակում կայանում է հավաք, որտեղ հայ նախարարները որոշում են ապստամբել: Նրանք վճռում են. *«Լավ ենք համարում մի անգամ մեռնել, քան թե ամեն օր եկեղեցու և քրիստոնեության արհամարհանքը և քակտումը տեսնել»*: Խուսափելով հայ ապստամբների հետապնդումից՝ պարսից մարզպանը փախչում է Ատրպատական: ***Այսպես սկսվում է Վահանանց ապստամբությունը***:

Արևելյան Հայաստանում կազմվում է կառավարություն. ***մարզպան*** է նշանակվում ասպետ ***Սահակ Բագրատունին***, իսկ ***սպարապետ՝ Վահան Մամիկոնյանը***:

Տեղեկանալով, որ պարսից բազմաքանակ զորքն անցել է Երասխ գետը, հայոց 400 մարտիկներից կազմված զորագունդը կանգ է առնում Մասիս լեռան լանջին գտնվող ***Ակոռի գյուղի*** մոտ: Այնտեղից անսպասելի հայոց զինուժը հարվածում է հակառակորդին: ***Ճակատամարտում պարսից հիմնական ուժերը ջախջախվում են, սպանվում է նաև մարզպանը***:

Ապստամբության հետագա ընթացքը: Հաջորդ տարի պարսից զորքը ներխուժում է Հա-

յաստան: ***Հայերը 482 թ. խոշոր պարտության են մատնում պարսիկներին Ներսեհապատի ճակատամարտում***:

Մինչ հայոց զորքը հանգստանում էր, Վախթանգից լուր է ստացվում, որ պարսկական մի մեծ գունդ մտել է Վիրք: Վախթանգը օգնություն է խնդրում՝ հավաստիացնելով, որ միացյալ ուժերը բավարար են պարսիկներին հաղթելու համար: Վահանը փոքրաթիվ գնդով շտապում է օգնության: ***Ճարմանայի դաշտում*** Կուրի գետահովտում, ***482 թ. տեղի է ունենում ճակատամարտ***: Սակայն այն ողբերգական ելք է ունենում. ***զոհվում են ասպետ Սահակ Բագրատունին*** և քաջ ***Վասակ Մամիկոնյանը***: Հայոց գնդի մնացած ուժերով Վահան Մամիկոնյանը վերադառնում է Դվին:

484 թ. Հայաստան ներխուժած պարսից զորքերը, հասնելով Դվինի մոտ, ռազմական կարգով դասավորվում են Խոսրովակերտ անտառից մինչև Ջրվեժի լեռնալանջերը: ***Հայոց հեծելազունդը կռվում է քաջաբարոյաբար***:

Շուտով Պարսկաստանից անսպասելի լուր է ստացվում, որ պարսից զորքերը Միջին Ասիայում պարտություն են կրել քոչվորներից, և Պերոզ արքան սպանվել է: ***Պարսից զորքը վերադառնում է Պարսկաստան***:

Վահան Մամիկոնյանը հայոց զորագնդով վերադառնում է Դվին:

Նվարսակի պայմանագիրը: Սասանյան նոր գահակալ ***Վաղարշի*** հանձնարարությամբ պարսից պաշտոնյա ***Նիխորը 484 թ. գալիս է Հայաստան***: Նա կայանում է ***Հեր գավառի Նվարսակ գյուղում***: Դեսպանների միջոցով նա Վահանին առաջարկում է բանակցություններ սկսել: Վահանն առաջադրում է իր պայմանները՝

1) հարգել նախարարների ժառանգական իրավունքները,

Սահակ Բագրատունի. մանրանկար

Վահան Մամիկոնյանի և հայ նախարարների վերադարձը հայրենիք. հեղինակ՝ Զուլիանո Ջաստո

2) հրաժարվել հայերին կրոնափոխելու քաղաքականությունից,

3) արդարությամբ գնահատել ազնիվ նախարարներին, անպիտաններին պաշտոններ չտալ և այլն:

Արդյունքում՝ ***Նվարսակում կնքվում է հայ-պարսկական պայմանագիր***: Մի քանի օր անց Վահանը նախարարների հետ Հայոց այրուձիի ուղեկցությամբ մեկնում է Տիզբոն:

Արքունի մեծ դահլիճում Վահան Մամիկոնյանի հետ հանդիպման ժամանակ Վաղարշ թագավորը Նվարսակի պայմանագիրը հաստատում է արքայական գրով ու կնիքով: Նա համաձայնվում է բավարարել Վահանի բոլոր պահանջները և վերջինիս ճանաչում է Հայոց սպարապետ:

Վահան Մամիկոնյանը, վերադառնալով Հայաստան, մեկնում է Հայոց Ոստան՝ Դվին: Նա Վաղարշի հատուկ հրովարտակով ***հաստատվում է Տանուտիրական իշխանության կառավարչի՝ մարզպանի պաշտոնում***:

Հայոց թագավոր Վաչագան Բարեպաշտ: V դ. հայոց ապստամբական շարժման արդյունքներից էր Մեծ Հայքի ***Արցախ, Ուտիք նահանգներում*** և դրանց հարակից տարածքներում ***484 թ. հայկական թագավորության վերականգնումը***: Թագավորության հիմնադիրն էր Հայկազուն-Սիսակյան Առանի տոհմից սերող ***Վաչագան Բարեպաշտը***: Վաչագան թագավորը սուրբ նահատակների վայրերն այցելելիս գնում է ***Ամարաս***, որտեղ մանուկ Գրիգորիսի գերեզմանն էր: Նրա գործունեության շնորհիվ բարգավաճում են եկեղեցաշինությունը և դպրոցաշինությունը:

Վաչագան Բարեպաշտ արքան ստեղծում է ***«Սահմանադրություն կանոնական»***-ը: Այն ***համաշխարհային և հայ իրավագիտության պատմության մեջ վաղ կանոնագրություններից է***:

Ամարասի վանքը

Այսպիսով՝ Վարդան Մամիկոնյանի և Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած ազատագրական պայքարի արդյունքում Մեծ Հայքի արևելյան մասում վերականգնվեց հայոց ինքնուրույն պետությունը՝ ի դեմս Տանուտիրական իշխանության և Արցախ–Ուտիքի թագավորության:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Պարսից ո՞ր արքան վերսկսեց ճնշումները հայերի նկատմամբ:
2. Երբ և որտե՞ղ հայ նախարարները որոշում ընդունեցին ապստամբելու Պարսկաստանի դեմ: Ո՞ր իրադարձությունը առիթ եղավ դրա համար:
3. Ներկայացրե՛ք ապստամբության սկիզբը, Ակոռիի դեպքերը: Հայերը որտե՞ղ նոր հաղթանակ տարան պարսիկների նկատմամբ:
4. Ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ Ճարմանայի ճակատամարտը:
5. Ներկայացրե՛ք Նվարսակի պայմանագիրը:
6. Ո՞վ էր Վաչագան Բարեպաշտը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ո՞րն է Վարդանանց և Վահանանց ապստամբությունների գլխավոր արդյունքը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վահանանց ապստամբություն, Վահան Մամիկոնյան, Սահակ Բագրատունի, Ակոռիի, Ներսեհապատի և Ճարմանայի ճակատամարտեր, Նվարսակի պայմանագիր, Վաչագան Բարեպաշտ

ԳԼՈՒԽ IV

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ VI–IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ

§ 11. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ VI ԴԱՐՈՒՄ

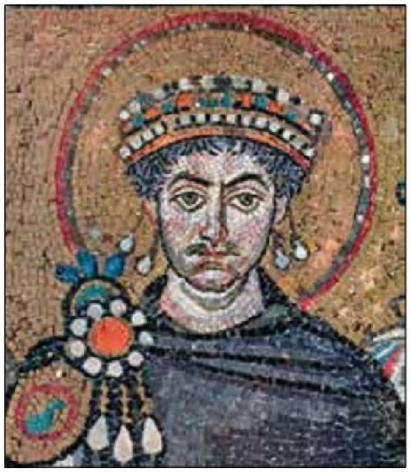

Հուստինիանոս I կայսր. միջնադարյան խճանկար

Բյուզանդիայի քաղաքականությունը Արևմտյան Հայաստանում: Բյուզանդիայի գերիշխանության տակ անցած Արևմտյան Հայաստանում (ներառյալ Փոքր Հայքը) կային ինքնուրույն հայկական իշխանություններ: Պահպանվել էին նաև հայ նախարարական բազմաթիվ տներ:

Հուստինիանոս I կայսրը (527–565 թթ.) մի շարք միջոցառումներ իրականացրեց հայերի ինքնուրույնությունը թուլացնելու համար: ***Վերացվեցին հայկական հինգ ինքնուրույն իշխանությունները: Ստեղծվեցին Առաջին Հայք, Երկրորդ Հայք, Երրորդ Հայք և Չորրորդ Հայք*** նահանգները:

Հուստինիանոսը նաև ***օրենք*** հրապարակեց ***հողաժառանգության մասին***: Խախտելով միայն արական (հորից որդուն) գծով նախարարական կալվածքները ժառանգելու կարգը՝ այդպիսի իրավունք տվեց նաև կանանց ու աղջիկներին: ***Դրա հետևանքով նախարարական հողային տիրույթները մասնատվում էին***: Այս ամենը ծանրացրեց հայ ժողովրդի վիճակն Արևմտյան Հայաստանում:

539 թ. ապստամբությունը: Կայսերական պաշտոնյաները բռնություններ են գործադրում հայ իշխանների նկատմամբ, ծանրացնում հարկերը: Ի պատասխան այդ քաղաքականության՝ ***539 թ.*** հայերը ***Հովհաննես Արշակունու և նրա որդի Արտավանի գլխավորությամբ*** ապստամբում ու սպանում են բյուզանդական կառավարչին:

Ծոփք լիճը Արևմտյան Հայաստանում

Հուստինիանոսը պատժիչ զորք է ուղարկում: Տեղի ունեցած ճակատամարտում բյուզանդական զորավարին նիզակով սպանում է ***Արտավան Արշակունին***: Կայսեր ուղարկած նոր զորահրամանատարը դավադրաբար սպանում է իր մոտ գնացած Հովհաննես Արշակունուն: Ապստամբներն օգնության համար դիմում են պարսից արքային: Օգտվելով առիթից՝ պարսիկները պատերազմ են սկսում Բյուզանդիայի դեմ:

Քաղաքական իրավիճակն Արևելյան Հայաստանում: Վահան Մամիկոնյանից հետո իշխանությունն անցավ եղբորը՝ ***Վարդ Պապրիկին***: Նրա օրոք հայոց կաթողիկոս Բաբգեն Ա–ն ***Դվինում 506 թ. գումարեց եկեղեցական ժողով***, որով ուղենշվեց Հայ եկեղեցու դավանաբանական ինքնուրույնությունը: ***Դվինի երկրորդ՝ 554 թ. ժողովը*** վերջնականապես հաստատեց Հայ առաքելական եկեղեցու ազգային ինքնուրույնությունը:

564 թ. Հայաստանում մարզպան նշանակվեց պարսիկ Սուրենը: Նրա օրոք ավելի ծանրացան հարկերն ու տուրքերը, սաստկացան կրոնական հալածանքները: Դվինում Սուրենը փորձեց հիմնել մի ատրուշան, իսկ Ս. Գրիգոր եկեղեցին վերածեց պահեստի: Նա սպանեց Մանվել Մամիկոնյանին:

Վարդան Կրտսերի ապստամբությունը: 571 թ. հայ ժողովուրդը ապստամբեց Մանվելի եղբոր՝ ***Վարդան Մամիկոնյանի (Վարդան Կրտսեր)*** գլխավորու-

Ավանի կիսավեր եկեղեցին, VI դ. վերջ

թյամբ: ***Ապստամբները 572 թ. սկզբին ազատագրեցին Դվինը***: Կռվի ժամանակ ***Սուրեն մարզպանը սպանվեց***:

Պարսից արքան պատժիչ զորք է ուղարկում: Սակայն պարսիկները նորից պարտություն են կրում: Վերսկսված պարսկա-բյուզանդական պատերազմի ընթացքում պարսիկները ներխուժում են Հայաստան: Նրանց դեմ դուրս է գալիս Վարդանը և պարտության մատնում:

Հայաստանի 591 թ. բաժանումը: Պարսկա-բյուզանդական պատերազմն ավարտվում է ***591 թ.: Հայաստանը բաժանվում է Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի միջև***:

Հայաստանի մեծ մասն անցնում է Բյուզանդիային: Արևմտյան Հայաստանի տարածքներից կազմավորվում են 7 խոշոր նահանգներ:

Ավանում (Երևանի ներկայիս տարածքի մեջ է) բյուզանդացիները ***քաղկեդոնական հակաթոռ «կաթողիկոսություն» են հիմնում*** և պայքար ծավալում Դվինում տեղակայված Հայ առաքելական եկեղեցու կաթողիկոսական աթոռի դեմ: Սակայն հայերին քաղկեդոնակա-

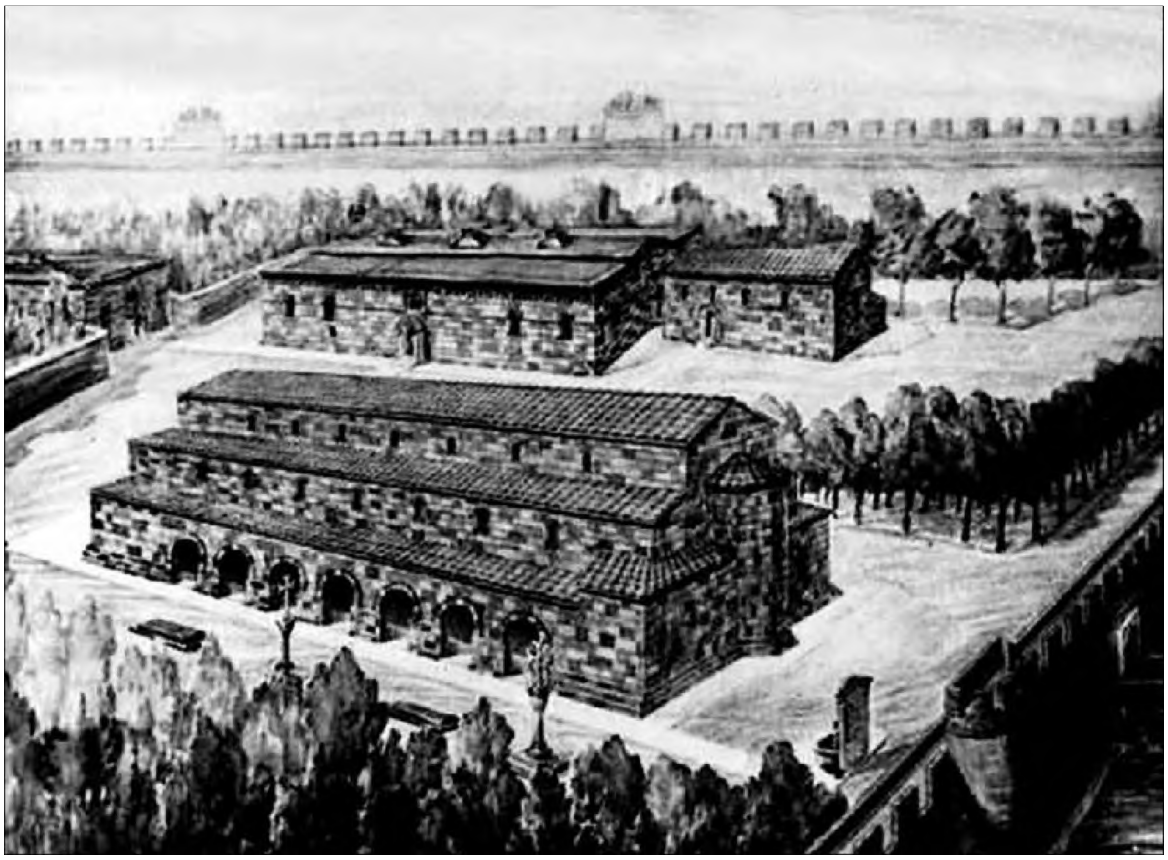

Դվինի կաթողիկոսարանի և շրջակա պարածքի վերակազմությունը

նություն պարտադրելու ծրագիրը խափանվում է:

Սմբատ Բագրատունի: Նվաճողները ծրագրել էին հայոց զորքերն օգտագործել իրենց տերությունների հեռավոր սահմաններն օտար ներխուժումներից պաշտպանելու նպատակով: Սակայն հայ զինվորականները ապստամբում էին և հրաժարվում հայրենիքից դուրս կռվելուց: Նրանցից էր Սմբատ Բագրատունին: ***Նա ազատագրական շարժում էր սկսել հայրենիքում:*** Կայսեր հրամանով Սմբատին դավադրաբար ձերբակալում են և ստիպում կրկեսում մենամարտել գազանների հետ: Բռունցքի հարվածով նա սպանում է արջին, ապա խեղդում է առյուծին, այնուհետև փախուստի է մատնում ցլին: ***Հանդիսականների պահանջով կայսրը նրան ազատ է արձակում:***

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ նպատակով և ինչ միջոցառումներ իրականացրեց Հուստինիանոս I–ը: Ինչ հետևանքներ ունեցան դրանք:
2. Ներկայացրե՛ք հակաբյուզանդական ապստամբությունը:
3. Ինչ նշանակություն ունեցան Դվինի I և II ժողովները:
4. Ինչ բռնություններ ու ապօրինություններ էին գործում պարսիկները հայերի նկատմամբ:
5. Ներկայացրե՛ք 571–572 թթ. ապստամբության ընթացքը:
6. Վարչական ինչ փոփոխություններ տեղի ունեցան Արևմտյան Հայաստանում 591 թ. հետո:
7. Որտե՞ղ հիմնվեց հակաթոռ «կաթողիկոսությունը»: Ինչ նպատակ էր հետապնդում կայսեր այդ ձեռնարկումը:
8. Ո՞վ է Սմբատ Բագրատունին և ինչո՞վ է հայտնի:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հուստինիանոս I, Հովհաննես և Արտավան Արշակունիներ, 539 թ. հակաբյուզանդական ապստամբություն, 571–572 թթ. ապստամբություն, Վարդան Կրտսեր, Հայաստանի 591 թ. բաժանում, Սմբատ Բագրատունի

§ 12. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ VII ԴԱՐՈՒՄ

Պարսկա-բյուզանդական պատերազմի վերսկսումը: VII դ. սկզբներից վերսկսվեց պարսկա-բյուզանդական պատերազմը: ***614 թ. գրավելով Երուսաղեմը՝ պարսիկները*** որպես ավար ***տանում են նաև Խաչափայտը՝*** Հիսուս Քրիստոսի խաչելության փայտը:

Պարսկա-բյուզանդական պատերազմը ավարտվում է Պարսկաստանի պարտությամբ: Հերակլ կայսրը ***631 թ. սեպտեմբերի 14-ին Խաչափայտը*** վերադարձնում է Երուսաղեմ: Այդ օրն էլ ***Հայ եկեղեցին նշում է Ս. Խաչվերացի տոնը***:

Պատերազմի շրջանում ***Կոմիտաս Սամիկոնյանը*** պաշտոնապես օծվում է ***հայոց կաթողիկոս (615-628 թթ.)*** և կառուցում հոյակերտ Ս. Հռիփսիմե եկեղեցին (618 թ.):

Հայաստանի քաղաքական վիճակը: Արևելյան Հայաստանում այդ ժամանակ սկսվել էր

Ս. Հռիփսիմե եկեղեցի, 618 թ.

Աղթամար կղզի

անկախացման գործընթաց ***մարզպան Վարազ-Տիրոց Բագրատունու (628–632 թթ.)*** գլխավորությամբ: Բյուզանդացիների աջակցությունը ստանալու նպատակով նա մեկնում է Հերակլի մոտ: Սակայն կայսրը Վարազտիրոցին ուղարկում է Կոստանդնուպոլիս, ապա աքսորում:

Արևմտյան Հայաստանում ազատության համար պայքարող ***հայրենասեր ուժերը համախմբվում են իշխան Դավիթ Սահառունու*** շուրջը: Ի վերջո ***կայսրը նրան ճանաչում է որպես Հայոց իշխան***: Դավիթ Սահառունին մինչև VII դ. 30-ական թթ. վերջը գլխավորում էր Հայաստանի արևելյան և արևմտյան մասերի վերամիավորման գործը:

Հայաստանը և արաբական ներխուժումները: Արաբները VII դ. 30-ական թթ. սկսեցին նվաճողական արշավանքները հարևան երկրների դեմ: Նրանց զորքերը 636 թ. պարտության մատնեցին բյուզանդական, իսկ հաջորդ տարում՝ պարսից զորքերին:

Հայոց իշխան և սպարապետ Թեոդորոս Ռշտունին, օգտվելով նպաստավոր միջազ-

գային իրադրությունից, ***639 թ. վերամիավորեց Հայաստանի արևմտյան և արևելյան մասերը*** իր իշխանապետության մեջ: Երկրի պաշտպանությունը նա ղեկավարում էր իր ***նստավայրից՝ Աղթամար կղզուց***:

640 թ. սկսվում են արաբական զորքերի ներխուժումները Հայաստան: Հաջորդ տարի՝ ***641 թ., նրանք հարձակվում են Դվինի վրա***: Չնայած համառ դիմադրությանը՝ արաբները գրավում, ավերում ու թալանում են քաղաքը: Բնակիչների մի մասին սպանում են, իսկ տասնյակ հազարավորներին՝ գերեվարում:

Բյուզանդական կայսրը, չհաշտվելով Թեոդորոս Ռշտունու վարած ինքնուրույն քաղաքականության հետ, նրան կեղծ մեղադրանքով ձերբակալում է: Կարճ ժամանակ անց կայսրը, սակայն, ազատում է Թեոդորոս Ռշտունուն և նրան ճանաչում Հայոց իշխան:

Հաջորդ արշավանքի ժամանակ արաբների զորքերը հանդիպում են հայ ժողովրդի կազմակերպված դիմադրությանը: Հայոց բերդերի պաշտպանները նրանց ուժգին հարվածներ են հասցնում: ***Կոգովիտ գավառի Արծափ ամրոցի*** հայերին իր զորքով օգնության հասած Թեոդորոս Ռշտունին գլխովին ջախջախում է արաբներին:

Բյուզանդական կայսրությունը, փոխանակ արաբների դեմ ընդհանուր ճակատ ստեղծելու, շարունակում է նվաճողական քաղաքականությունը Հայաստանի հանդեպ:

Հայ-արաբական պայմանագիրը: Ստեղծված բարդ իրավիճակում ***Թեոդորոս Ռշտունին*** որոշում է հարաբերություններ հաստատել անընդհատ հզորացող արաբների հետ: ***652 թ.*** նա ***պայմանագիր է կնքում Ասորիքի և Վերին Միջագետքի կառավարիչ Մուավիայի հետ***: Հայոց իշխանը դրանով ձգտում էր Հայաստանը զերծ պահել արաբների հարձակումներից: Արաբ-

Զվարթնոցի պաճարը. վերակազմությունը՝ Թ. Թորամանյանի

ները, որ նոր նվաճումների համար դաշնակիցների կարիք ունեին, համաձայնում են: Ըստ պայմանագրի՝ ***խալիֆայությունը 3 տարի հարկ չէր գանձելու***, իսկ դրանից հետո հայերը այնքան էին վճարելու, որքան կամենային: ***Գանձվող հարկերի հաշվին հայերը պետք է պահեին 15-հազարանոց այրուձի***, որը պետք է պատրաստ լիներ գործելու այլ տեղերում: ***Հայաստանում արաբական զորք չէր լինելու***: Բյուզանդացիների ներխուժման դեպքում խալիֆայությունն այնքան զորք էր ուղարկելու, որքան կամենային հայերը:

Հայ-արաբական պայմանագրի կնքումը խիստ անհանգստացնում է բյուզանդացիներին: Նրանք 100-հազարանոց բանակով ներխուժում են Հայաստան: Մյուս կողմից արաբներն են ներխուժում Հայաստան և հետապնդում բյուզանդական զորքին:

Հայաստանից արաբները հեռացան մեծ ավարով և բազում գերիներով, որոնց կամովին միացավ Թեոդորոս Ռշտունին: Նա մահացավ *656 թ.* օտարության մեջ: Նրա մարմինը բերվեց և թաղվեց հայրենի Ռշտունիք գավառում:

Հայաստանի անկախության վերականգնումը: Թեոդորոս Ռշտունու քաղաքականությունն իր արդյունքները տվեց հաջորդ տարիներին:

VII դ. երկրորդ կեսը նշանավորվեց Հայաստանի ամբողջականության և անկախության վերականգնմամբ ու երկրի բարգավաճմամբ: Այդ գործում մեծ ավանդ ունեցան նաև Հայոց իշխաններ Համազասպ և Գրիգոր Մամիկոնյանները, Ներսեհ Կամսարականը և ուրիշներ:

Խալիֆայության ճնշումը, սակայն, սաստկանում էր և արդեն լուրջ սպառնալիք էր դառնում Հայաստանի անկախության պահպանման համար:

Թալինի Կաթողիկե եկեղեցին

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ ընթացք ունեցավ պարսկա-բյուզանդական հակամարտությունը VII դ. սկզբներին:
2. Ո՞վ ավարտին հասցրեց Հայաստանի միավորման գործընթացը:
3. Ներկայացրեք արաբական արշավանքները Հայաստան և դրանց հետևանքները:
4. Ինչպե՞ս էր Թեոդորոս Ռշտունին փորձում պաշտպանել Հայաստանը արաբական հարձակումներից:
5. Ե՞րբ և ի՞նչ պայմաններով կնքվեց հայ-արաբական պայմանագիրը: Ինչ հետևանքներ ունեցավ այդ պայմանագիրը:
6. Ներկայացրե՛ք Հայաստանի դրությունը VII դ. երկրորդ կեսին:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ճի՞շտ վարվեց արդյոք Թեոդորոս Ռշտունին՝ պայմանագիր կնքելով արաբների հետ:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կոմիտաս կաթողիկոս, Վարազտիրոց Բագրատունի, Դավիթ Սահառունի, Հայոց իշխան, Թեոդորոս Ռշտունի, Արաբական խալիֆայություն, Մուավիա, 652 թ. հայ-արաբական պայմանագիր, Հայաստանի անկախության վերականգնում

§ 13. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ

Արմինիայի ստեղծումը: VIII դ. սկզբին արաբները նվաճեցին Հայաստանը, Վիրքը և բուն Աղվանքը: Այս երկրներից ***701 թ. կազմվեց*** խալիֆայության մեկ վարչաքաղաքական միավոր՝ ***Արմինիա*** անունով: Կառավարիչը կոչվում էր ***ուստիկան***: Սկզբում նրա ***նստավայրը Դվինն*** էր:

Այդուհանդերձ, ***հայ նախարարական տները շարունակում էին պահպանել իրենց տիրույթները***: Հայոց իշխանի և սպարապետի պաշտոնը հիմնականում զբաղեցնում էին Հայաստանում և ամբողջ Արմինիայում մեծ հեղինակություն վայելող ***Բագրատունյաց*** տան ներկայացուցիչները: Հայ եկեղեցին այդ ծանրագույն ժամանակաշրջանում շարունակում էր իր ազգապահպան գործունեությունը:

Հեծյալ հայ ռազմիկներ. մանրանկար

703 թ. ապստամբությունը: Արմինիայի առաջին արաբ ուստիկանի դաժան հարկահանությանը և կրոնական հալածանքներին ***հայերը 703 թ. պատասխանեցին ապստամբությամբ***: Այն ***գլխավորում էր Հայոց իշխան Սմբատ Բագրատունին***: Նախարարների ժողովը որոշում է օգնության խնդրանքով դիմել Բյուզանդական կայսրությանը: Բայց դեպքերն այլ ընթացք են ստանում: Հունվարին հայկական 2000-անոց հեծելագունդը հանդիպում է իրեն հետապնդող ավելի քան 5000-անոց արաբական զորքին: ***Արաքսի հովտում՝ Վարդանակերտ ավանում***, բանակած հայկական հեծելագունդը լուսաբացին գրոհում է թշնամու դիրքերը: ***Զախջախված արաբները փախուստի են դիմում դեպի գետը***: Արաքսի մակերևույթի սառույցը ջարդվում է, և արաբներից շատերը խեղդվում են գետում:

Բնապատկեր Նախիջևանի գավառից

Ապստամբությունն ընդգրկել էր Այրարատը, Վանանդը, Վասպուրականը:

Սահակ Ձորոփորցի կաթողիկոսը արաբ հրամանատարին հասցեագրած նամակում խնդրում է հարգել հայոց հավատը, արյունահեղությունից խուսափելու համար զորքերը հանել Հայաստանից: Սակայն արաբները հայ նախարարական տոհմերն ու նրանց զինական ուժը ոչնչացնելու ծրագրեր էին կազմել:

Կրակի տարի: Խալիֆայի հրամանով արաբ կառավարիչը *705 թ.* Հայաստանում այրուձիի հաշվառում կատարելու և ռոճիկ վճարելու պատրվակով բազմաթիվ հայ նախարարների կանչում է իր մոտ: Նրանց զինաթափում է և, փակելով ***Նախիջևանի ու Խրամի եկեղեցիներում,*** ողջակիզում: Այս գազանային ոճրագործության ժամանակահատվածն արաբական մի սկզբնաղբյուրում ***հիշատակվում է որպես կրակի տարի:***

Գնալով սաստկանում է խալիֆայության ճնշումը: *725 թ.* անցկացված «***աշխարհագրով***» խիստ ծանրանում է հայ ժողովրդի վիճակը: Ոչ մահմեդականներից գանձվող ***ծիսահարկը*** (ըստ

գերդաստանների՝ երդերի) փոխարինվում է *գլխահարկով: Հարկապու է դառնում նաև հոգևորականությունը*:

Հայ նախարարների տիրույթների մի մասը բռնազավթում էին արաբները՝ ստեղծելով *ամիրայություններ* կոչվող վարչաքաղաքական միավորներ:

Պայքարի շարունակումը: VIII դ. կեսերին արաբների դեմ տեղի ունեցան նոր ապստամբություններ: *Ապստամբներին միացան նաև պավլիկյան շարժման ներկայացուցիչները*: Պավլիկյան աղանդն *առաջացել էր VII դ. կեսերին* Բարձր Հայքի Մանանաղի գավառում: *Այն դատապարտվել էր դեռ 719 թ. Դվինի ժողովում* Հայոց կաթողիկոս *Հովհան Օձնեցու* կողմից: Այսպիսով՝ պավլիկյանները ևս մասնակցում էին օտար նվաճողների դեմ մղվող համահայկական պայքարին:

Հզոր ապստամբությունը: Արաբական գերիշխանության դեմ *774–775 թթ. տեղի է ունենում հզոր մի ապստամբություն*:

Ապստամբությունը *Շիրակի Կումայրի գյուղից սկսում է Արտավազդ Մամիկոնյանը*: Նա խորամանկությամբ Դվինում գտնվող արաբներից զենք էր ձեռք բերել՝ իբրև թե խալիֆայության թշնամիների դեմ կռվելու համար: Այդ զենքով նա Շիրակում զինում է իր ռազմիկներին և հարձակվում արաբ գլխավոր հարկահանի վրա: Այնուհետև Արտավազդը հեռանում է Մեծ Հայքի հյուսիսարևմտյան շրջանները:

Ապստամբությունը դրանից հետո ղեկավարում է Մուշեղ Մամիկոնյանը: Պարտության մատնելով արաբական ջոկատին՝ նա գնում և *ամրանում է Արտազերս ամրոցում*: Մուշեղի շուրջ հավաքված հայկական ապստամբական ուժերի թվակազմը հասնում է 5000-ի:

Դարույնքի բերդը Կոգովիտ գավառում

775 թ. զարնանը ապստամբների դեմ խալիֆայի ուղարկած 30–հազարանոց զորքը մտնում է Հայաստան: Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ ապստամբական զորքը շարժվում է դեպի Բագրևանդ գավառ: Այնտեղ բանակել էր արաբական զորքը:

775 թ. ապրիլի վերջին Արածանիի ափին՝ Արձնի գյուղի մոտ, տեղի է ունենում վճռական ճակատամարտը: Ճակատամարտի սկիզբը բարեհաջող էր հայ մարտիկների համար: Թշնամին նույնիսկ ստիպված էր նահանջել: Հայ մարտիկները, միմյանց քաջալերելով, հերոսաբար կռվում էին, սակայն ուժերը բավարար չէին: Ապստամբներից շատերը զոհվում են: Հայրենիքի ազատության համար իրենց կյանքը զոհաբերում են Բագրատունյաց, Մամիկոնյան, Գնունյաց տոհմերից նախարարներ, ինչպես նաև բազմաթիվ ռամիկներ:

Այսպիսով՝ VIII դարի ապստամբությունները թեև անհաջողությամբ ավարտվեցին, սակայն

հայ ժողովուրդը շարունակեց արաբների դեմ հերոսական պայքարը Հայաստանի անկախության վերականգնման համար:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ե՞րբ էր ստեղծվել և ի՞նչ տարածքներ էր ընդգրկում Արմինիան:
2. Ներկայացրե՛ք 703 թ. հակաարաբական ապստամբությունը:
3. Ի՞նչ գիտեք «Կրակի տարվա» մասին:
4. Ինչպիսի՞ քաղաքականություն էին վարում արաբները Հայաստանում 720-ական թվականներին. ի՞նչ հետևանքներ այն ունեցավ:
5. VIII դ. կեսերի ապստամբություններին ո՞ր շարժման ներկայացուցիչները միացան:
6. Ո՞վ սկսեց 774–775 թթ. հակաարաբական ապստամբությունը, իսկ ո՞վ շարունակեց:
7. Ներկայացրե՛ք հզոր ապստամբության ընթացքը և վճռական ճակատամարտը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արմինիա, ոստիկան, 703 թ. ապստամբություն, Վարդանակերտի ճակատամարտ, «կրակի տարի», ամիրայություն, 774–775 թթ. ապստամբություն, Մուշեղ Մամիկոնյան, Արձնիի ճակատամարտ

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹ

ՀԱՅ ՔԱՋԱՐԻ ԱՊՍՏԱՄԲՆԵՐԻ ԽՈՍՔԸ ԱՐՁՆԻԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Քաջությամբ մեռնենք մեր աշխարհի ու մեր ազգի համար, և թող մեր աչքերը չտեսնեն մեր սրբարանների և մեր Աստուծո փառավորման վայրերի ոտից կոխան լինելն ու պղծվելը, այլ թշնամիների սուրը թող նախ և առաջ մեր դեմ ուղղվի... Մեր անձերը զոհենք ճշմարիտ հավատի փոխարեն և ոչ թե երկրավոր կյանքի սիրուն, քանզի այս ժամանակավոր մահվան դիմաց կա հավիտենական կյանք...

Ղևոնդ, Պատմություն, ԼԴ

§ 14. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ

Խալիֆայության գերիշխանության վերացման ընթացքը Հայաստանում: IX դարում՝ խալիֆայության թուլացման պայմաններում, ***կրկին հզորանում են Բագրատունի, Արծրունի, Սյունիքի, Արցախի*** և այլ հայկական իշխանություններ:

Առավել ազդեցիկ դիրքի հասան Բագրատունիները՝ Սպեր և Կոգովիտ գավառների ժառանգական տերերը: ***Աշոտ Բագրատունին (Աշոտ Մսակերը)*** ընդարձակեց իր իշխանությունը Տարոնի, Շիրակի, Բագրևանդի, Տայքի և այլ երկրամասերի վրա: Նա խալիֆայության կողմից ***804 թ. պաշտոնապես ճանաչվեց Հայոց իշխան***: Նրա եղբայրը նշանակվեց սպարապետի պաշտոնում: Աշոտ Բագրատունին իր նստավայրը Դարույնքից տեղափոխեց ***Բագարան բերդաքաղաք*** (Ախուրյանի ափին):

Կոգովիտ գավառի տեր հայ Բագրատունիների մի ճյուղն էլ խալիֆայությունից ստացավ Վիրքի իշխանությունը:

Հայոց իշխանի պաշտոնում Աշոտ Մսակերին հաջորդեց որդին՝ ***Բագարատ Բագրատունին (826–851 թթ.)***: Նա ամբողջ Արմինիայում մեծ հեղինակություն էր վայելում: Բագարատի մյուս ***եղբայրը՝ Շիրակի տեր Սմբատն էլ դարձավ հայոց սպարապետ***:

850 թ. հայ նախարարները Բագարատ Բագրատունու գլխավորությամբ արաբ հարկահավաքին թույլ չտվին անցնել երկրի սահմանը: Հենց այդտեղ էլ հայերը նրան հանձնեցին հարկերը: Արաբ պաշտոնյան վերադարձավ խալիֆայություն: Այդ քայլով Բագարատը բացարձակ անհնազանդություն ցուցաբերեց խալիֆայության նկատմամբ:

ԱՇՈՏ ՄՍԱԿԵՐ

Բագրատունիների տոհմի ամենանշանավոր ներկայացուցիչներից է: Ընդարձակել է Բագրատունիների տիրույթները Հայաստանի տարբեր մասերում: Այսպես՝ Կամսարականներից գնել է Այրարատ նահանգի Շիրակ և Արշարունիք գավառները, Մամիկոնյաններից ձեռք է բերել Տարոնը: Հետագայում տիրացել է նաև Աշոցքին, Տաշիրին, Մոկքին, Սասունին:
Հայոց իշխան է եղել 804–826 թթ.: Նստավայրը Դարույնքից տեղափոխել է Բագարան: «Մսակեր» մականունը ստացել է պաս չպահելու պատճառով: Նրա շնորհիվ Բագրատունիները դարձան Հայաստանի ամենաազդեցիկ քաղաքական ուժը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ VII-IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Սև ծովը
Կասպից ծովը
Տիգրիս գետ
Եփրատ գետ
Արաքսի գետ
Սևան լիճ
Վան լիճ
Ուրմիա լիճ
Դվին
Գառնի
Գեղարդ
Հաղբատ
Սանահին
Դիլիջան
Գոշավանք
Գագարին
Գեղարքունիք
Գեղամա լեռներ
Գավառ
Գրգուռ
Գրիգորաշեն
Գրիգորավանք
Գրիգոր Լուսավորչի գերեզման
Գրիգոր Նարեկացի
Գրիգոր Տաթևացի
Գրիգոր Մագիստրոս
Գրիգոր Մամիկոնյան
Գրիգոր Ամատունի
Գրիգոր Սյունեցի
Գրիգոր Խանդզթի
Գրիգոր Ներսես Մեծ
Գրիգոր Ներսես Ամենայնի
Գրիգոր Ներսես Ամենայնի գերեզման
Գրիգոր Ներսես Ամենայնի գերեզման
Գրիգոր Ներսես Ամենայնի գերեզման

Բագարանի այժմյան տեսքը

850–855 թթ. ապստամբությունը: Հայ ժողովրդի պայքարն անկախ պետականության վերականգնման համար նոր փուլ թևակոխեց: ***850 թ. Բագարատը Աշոտ Արծրունու*** հետ արաբներին ***դուրս քշեց Տարոնից***: Իսկ արաբների մեկ այլ զորախումբ էլ ջախջախվեց Վասպուրականում:

Հայերի ազատատենչ պայքարը կասեցնելու համար խալիֆայությունը դիմեց պատժիչ գործողությունների: ***851 թ. Հայաստան*** ներխուժած արաբական զորաբանակի հրամանատար ***Յուսուֆը*** Խլաթում խաբեությամբ ձերբակալեց Բագարատին և ուղարկեց խալիֆայություն:

Բագարատի որդիներ Աշոտի և Դավթի, ինչպես նաև ***Հովնան Խութեցու*** գլխավորած ***սասունցիների ջոկատը Տարոնում հարձակվեց և ոչնչացրեց զավթիչներին***: Յուսուֆը, դիմելով փախուստի, թաքնվում է տեղի Ս. Փրկիչ եկեղեցու գմբեթում: Սասունցիները, գտնելով ոճրագործին, մահապատժի են ենթարկում:

Ապստամբությունն ավելի է ծավալվում: ***Հայ ժողովրդի ազատագրական այդ պայքարն արտացոլվել է «Սասնա ծռեր»*** կամ ***«Սասունցի Դավիթ»*** էպոսում:

852 թ. խալիֆը հայ ապստամբների դեմ ուղարկեց իր մոտ ծառայության անցած Բուղա

Նկարազարդում «Սասունցի Դավիթ» դյուցազներգությունից. հեղինակ՝ Երվանդ Քոչար

ԱՐՑԱԽԻ ԻՇԽԱՆ ԵՍԱՅԻ ԱԲՈՒ ՄՈՒՍԵԻ ԽՈՍՔԸ՝ ՈՒՂՂՎԱԾ ԹՇՆԱՄՈՒՆ

Արդ թող հայտնի լինի, որ ինչքան բավականանա իմ զորությունը, և քանի դեռ կենդանի եմ, կընդդիմակայեմ Տեր Աստծո ուժով ու զորությամբ... Եթե հեռանաս ինձանից, խաղաղություն կլինի, իսկ եթե ոչ՝ պատերազմ, կռիվ ու ճակատամարտ: Թովմա Արծրունի, Արծրունյաց տան պատմություն, Բ, 10

անունով մի թյուրք վարձկան քոչվոր ավազակապետի: Նա հայտնի էր իր դաժանությամբ: Թշնամու զորքը ասպատակեց հայկական բնակավայրերը:

Վասպուրականցիներն ***Աշոտ Արծրունու*** գլխավորությամբ ամրացան ***Նկան ամրոցում*** և հերոսաբար պայքարեցին Բուղայի դեմ: Արաբների դեմ պայքարը շարունակեց Աշոտի եղբայրը՝ Գուրգենը: ***Բուղայի 15-հազարանոց զորքի դեմ Գուրգենը կռվում էր 900 ռազմիկներով***: ***«Արյան լիճ» կոչվող*** լեռնային բարձրադիր ***վայրում տեղի ունեցած ճակատամարտն ավարտվեց հայերի կատարյալ հաղթանակով***: Պարտված թշնամին խուճապահար փախուստի դիմեց Վասպուրականից:

853 թ. Բուղան մի շարք խայտառակ պարտություններ է կրում Արցախում: Հայ նշանավոր իշխան ***Եսայի Աբու-Մուսեն*** մոտ մեկ տարի ***անառիկ է պահում Քթիշ (Գտիչ) ամրոցը***: Երկարատև կռիվներից հուսահատված՝ արյունարբու Բուղան նրան առաջարկում է հանձնվել:

Գտչավանքը՝ Իշխանագետից աջ՝ Տողասարի կամ Գտչաբերդի հյուսիսային լանջին

Քաջարի իշխանը կտրականապես մերժում է և շարունակում հաղթական կռիվները: Ինչպես հաճախ, այս անգամ էլ նենգ թշնամին խաբեությամբ բանակցելու պատրվակով իր մոտ է հրավիրում անպարտելի իշխանին և ձերբակալում, ապա ուղարկում խալիֆայություն:

Վասպուրականում ապստամբները նոր հաղթանակներ են տանում արաբների նկատմամբ: Բուղան այս պարտություններից հետո՝ 855 թ., Հայաստանից հետո է կանչվում:

850–855 թթ. հայոց հզորագույն ապստամբությունը սասանեց արաբական տիրապետությունը Հայաստանում: Երկրի քաղաքական զարգացումն ընթացավ հայոց անկախ պետականության և թագավորության վերականգնման հունով: Դրանում որոշիչ նշանակություն ունեցավ հայ ժողովրդի պայքարն օտար նվաճողների դեմ: ***Սմբատ սպարապետի որդին՝ Աշոտ Բագրատունին, 855 թ. ճանաչվեց Հայոց իշխան և սպարապետ:***

Այսպես մուտքագրվեց Հայոց թագավորության վերականգնման պահը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. IX դ. առաջին կեսին ո՞ր իշխանական տները հզորացան: Թվարկե՛ք նրանց տիրույթները:
2. Ովքե՞ր էին այդ ժամանակաշրջանի նշանավոր Բագրատունիները. ի՞նչ պաշտոններ էին զբաղեցնում:
3. Ո՞ր բերդաքաղաքը դարձավ նրանց նոր նստավայրը:
4. Բագրատունիների ո՞ր ճյուղը խալիֆայությունից ստացավ Վիրքի իշխանությունը:
5. Ի՞նչ կարևոր իրադարձություն տեղի ունեցավ 850 թ.:
6. Ո՞րն էր 850–855 թթ. ապստամբության նպատակը: Ներկայացրե՛ք այդ ապստամբության ընթացքն ու կարևոր իրադարձությունները:
7. Ինչո՞վ ավարտվեց ապստամբությունը և ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Աշոտ Սասակեր, Բագարան, Բագարատ Բագրատունի, 850–855 թթ. ապստամբություն, «Սասնա ծռեր» էպոս, Բուղա, «Արյան լճի» ճակատամարտ, Եսայի Աբու-Մուսե, Քթիշ ամրոց

Firefox https://ebooks.bonee.net/fumf/maqw/

ԳԼՈՒԽ V

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ V–IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ

§ 15. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԸ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ

Հայոց այբուբենի անհրաժեշտությունը: Հազարամյակների խորքից եկող հայկական մշակույթը վաղ միջնադարում մեծ վերելք ապրեց: Դրան նպաստեց մայրենի լեզվով գիր ու գրականության ստեղծումը, գիտության և ազգային-եկեղեցական ճարտարապետության զարգացումը:

Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակվելուց հետո Աստվածաշունչն ընթերցվում էր ***ասորերեն*** կամ ***հունարեն***, և ***եկեղեցական արարողությունների ժամանակ ժողովուրդը գրեթե ոչինչ չէր հասկանում***:

Մեծ Հայքի թագավորության պարսկահռոմեական բաժանումը վտանգել էր հայ Արշակունիների թագավորության գոյությունը: ***Անհրաժեշտ էր պաշտպանել հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքը***: Հենց այդ տագնապալի ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի մեծագույն զավակ Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծեց հայոց այբուբենը:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոց. հեղինակ՝ Ֆրանչեսկո Մաջուպպո

Մեսրոպ Մաշտոցի սկզբնական գործունեությունը: Մեսրոպ Մաշտոցը ***ծնվել է 361 թ. Տարոն գավառի Հացեկաց գյուղում***: Կրթություն ստանալով Տարոնում՝ նա մեկնում է Վաղարշապատ և Խոսրով IV-ի արքունիքում անցնում զինվորական ծառայության: Մաշտոցը, փայլուն տիրապետելով մայրենի լեզվին, հունարենին, ասորերենին, միաժամանակ աշխատում է արքունի դպիրների խմբում: Այնուհետև նա որոշում է իրեն նվիրել հոգևոր կյանքին:

63 von 83 12.02.2021, 10:06

Մեսրոպը գնում է *Նախիջևանին հարևան Գողթան գավառը* և *զբաղվում քրիստոնեական քարոզչությամբ*: Նա մտածում է Աստվածաշնչի հայերեն գրավոր թարգմանության շուրջ: Սակայն դրա համար անհրաժեշտ էր հայկական գիր գործածել: Հնում գոյություն ունեին հայերեն գրեր: Այդ մասին կան հայ և օտար հեղինակների մի շարք վկայություններ: Պատմահայրը հիշատակել է նաև նախաքրիստոնեական մեհենական գրականության մասին:

Հայոց այբուբենի ստեղծումը: Մեսրոպ Մաշտոցը Գողթան գավառից վերադառնում է Վաղարշապատ: Հայ գրեր ունենալու իր մտադրության մասին հայտնում է հայոց կաթողիկոս Սահակ Պարթևին և ստանում նրա հավանությունը: Գումարվում է եկեղեցական ժողով: Որոշվում է *«հայ ազգի համար նշանագրեր գտնել»*: Վռամշապուհ արքան նույնպես, պետական անհրաժեշտություն համարելով այդ գործը, աջակցում է Մեսրոպ Մաշտոցին և Սահակ Պարթևին:

Հայոց արքայի հանձնարարությամբ *Դանիել* անունով ասորի մի եպիսկոպոսի մոտից *հայկական նշանագրեր են բերում Հայաստան*: Սակայն հայոց լեզվի կատարյալ հնչյունային համակարգի համար հնարավոր չի լինում դրանք գործածել:

Վռամշապուհի կարգադրությամբ *Մաշտոցը* նշանագրեր ստեղծելու նպատակով *մի խումբ աշակերտների հետ մեկնում է Ամիդ, Եդեսիա և Սամոսատ* քաղաքներ: Նա աշակերտների մի խմբին նախատեսել էր ասորական, իսկ մյուսին՝ հունական դպրության համար:

Երկար մաքառումներից հետո նրան *հաջողվում է Եդեսիայում ավարտին հասցնել իր գործը և 405 թ. ստեղծել հայոց այբուբենը*:

Մեծ Հայք վերադարձող Մեսրոպ Մաշտոցին Երասխի ափին մեծ հանդիսավորությամբ դի-

Ս. Սահակ Պարթև. հեղինակ՝ Ֆրանչեսկո Մաջուրտո

Հայոց ոսկեձույլ և արամանդակուռ այբուբենը. Էջմիածին, Մայր Աթոռի թանգարան

մավորում են Հայոց արքան, կաթողիկոսը, նախարարները, ժողովրդի բազմությունը և ուղեկցում մայրաքաղաք:

Մեսրոպյան այբուբենի ստեղծման պատմական նշանակությունը: *Հայերեն թարգմանված ու գրված առաջին նախադասությունն Ասպվածաշնչից էր. «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»*:

Մեսրոպ Մաշտոցը անմիջապես ձեռնամուխ եղավ մանուկների ուսուցմանը հայերեն այբուբենով:

Նա նշանագրեր ստեղծեց նաև վրացիների և բուն Աղվանքի ցեղերից գարգարացիների համար:

Հայոց լեզվի կատարյալ այբուբենի ստեղծումը Մեսրոպ Մաշտոցի պատմական առաքելությունն էր: Հայ մշակույթի պահպանման և հետագա զարգացման գործում մեսրոպյան այբուբենը կարևոր նշանակություն ունեցավ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչո՞ւ IV դ. վերջում հրատապ խնդիր դարձավ մայրենի գիր ու գրականություն ունենալու հարցը:
2. Ի՞նչ գիտեք Մեսրոպ Մաշտոցի մասին: Ինչո՞ւ նա ձեռնարկեց հայոց գրեր ստեղծելու գործը:
3. Ովքե՞ր և ինչո՞ւ աջակցեցին Մաշտոցին այդ գործում:
4. Ո՞ր քաղաքներում եղան Մեսրոպ Մաշտոցն ու նրա աշակերտները: Քարտեզի վրա ցո՛ւյց տվեք դրանք:
5. Ե՞րբ է ստեղծվել մեսրոպյան այբուբենը:
6. Ովքե՞ր դիմավորեցին Մաշտոցին Արաքսի ափին:
7. Ո՞րն է հայերեն առաջին նախադասությունը: Որտեղի՞ց է այն թարգմանված:
8. Ներկայացրե՛ք հայոց այբուբենի ստեղծման պատմական նշանակությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայոց այբուբենի ստեղծում, Մեսրոպ Մաշտոց, Հացեկաց գյուղ, Գողթան գավառ, Ամիդ, Եդեսիա, Սամոսատ, հայոց այբուբենի ստեղծման պատմական նշանակություն

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹ

ԿՈՐՅՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ՝ ՀԱՅ ԳՐԵՐԻ ԳՅՈՒՏԻ ՄԱՍԻՆ

Եվ այսպես նա բազում նեղություններ կրեց՝ իր ազգին մի բարի օգնություն գտնելու համար: Ամեն բան շնորհող Աստծուց իսկապես պարգևվեց նրան այդ բախտը. նա իր սուրբ աջով հայրաբար ծնեց նոր և սքանչելի ծնունդներ՝ հայերեն լեզվի նշանագրեր:

Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Ը

§ 16. ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՈՍԿԵԴԱՐԸ

Հայկական կրթության կազմակերպումը: Մեսրոպ Մաշտոցը և Սահակ Պարթևը մայրենի լեզվով ուսուցման հիմքը դրեցին միջնադարյան Հայաստանում:

Նրանք դպրոցներ ստեղծեցին նախ երկրի կենտրոնական նահանգում՝ Այրարատում: ***Վաղարշապատում բացվեց առաջին վարդապետարանը***, որտեղ պատրաստվում էին վարդապետներ՝ ուսուցիչներ: ***Այսպես դեռ V դարում Հայաստանում կար բարձրագույն տիպի դպրոց՝ վարդապետարան:***

Այնուհետև ***Մաշտոցը հայկական դպրոցներ հիմնեց Արցախում (Ամարասի դպրոցը), Սյունիքում*** և այլ վայրերում: Սահակ Պարթևի նամակով Մաշտոցը, Վարդան Մամիկոնյանի հետ ներկայանալով բյուզանդական կայսրին, ստանում է համաձայնություն՝ Արևմտյան Հայաստանում ևս դպրոցներ բացելու համար:

Այսպիսով՝ Մաշտոցը հոգևոր իմաստով վերամիավորում է Հայաստանը:

Թարգմանչական գործը: Մաշտոցի և նրա աշակերտների ***առաջին գործը եղավ Աստվածաշունչը հայերեն թարգմանելը:*** Սուրբ Գրքի հայերեն թարգմանությունը դարեր անց ***համարվեց թարգմանությունների թագուհի:***

Հազարամյակների պատմություն ունեցող հայոց լեզուն IV–V դդ. սահմանագլխին այնքան կատարյալ էր, որ Մաշտոցի նշանագրերի գյուտին անմիջապես հաջորդեց համաշխարհային գրական և գիտական երկերի թարգմանությունը:

Հայ թարգմանիչների ջանքերով հայ ընթերցողը մայրենի լեզվով կարող էր կարդալ գիտության և գեղարվեստական գրականության համաշխարհային նմուշները: ***Հայերեն թարգմանությունների շնորհիվ են պահպանվել նաև***

1269 թ. հնագույն Աստվածաշնչի առաջին էջը

համաշխարհային նշանակություն ունեցող երկեր, որոնցից մի մասի բնագրերը կորել են:

Ըստ Եղիշեի՝ Հայաստանում լուսավորչական շարժումն ընթանում էր հետևյալ նշանաբանով. ***«Լավ է աչքով կույր լինել, քան մտքով»***:

Պատմագրությունը: V դարում ստեղծվեց և ***մեծ վերելք ապրեց հայ պատմագրությունը***:

Հայ դասական պատմագրության հիմնասյունը ***Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունն»*** է: Այն ընդգրկում է հայ ժողովրդի պատմությունը հնագույն ժամանակներից մինչև 440 թ.: Մովսես Խորենացին իր դարաշրջանի հայ պատմիչներից առաջինն էր, ով ամբողջական շարադրեց հայոց պատմությունը: ***Նա պատմության մեջ մնացել է Մեծն Քերթող, Պատմահայր*** անուններով:

Խորենացու երկը ***բաղկացած է երեք գրքից***: Առաջին գրքում շարադրված է հայոց նախնի Հայկ նահապետից մինչև Ք. ա. VI դ. հայոց մեծերի հերոսությունների պատմությունը: Երկրորդ գրքում մեր նախնիների միջին պատմության շարադրանքն ամփոփված է Ք. ա. VI դ. վերջին քառորդից մինչև IV դ. առաջին քառորդն ընդգրկող պատմությունը: Երրորդ գիրքը կոչվում է «Մեր հայրենի պատմության ավարտը»:

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» երկը գրված է հայրենաշունչ ոգով:

Պատմահայրը գրել է նաև ***«Աշխարհացույց» երկը***, որը VII դարում շարունակել է Անանիա Շիրակացին:

Կորյուն վարդապետը «Վարք Մաշտոցի» երկը նվիրել է իր ուսուցչի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի կյանքին ու լուսավորչական գործունեությանը:

Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմությունը» նվիրված է Ս. Գրիգորի ու Տրդատ Մեծ թագավորի կյանքին ու գործունեությանը, Հայաստանում քրիստոնեությունն աշխարհում առա-

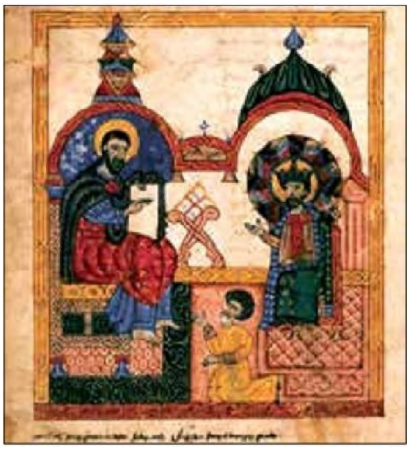

Մովսես Խորենացին և Սահակ Բագրատունին. մանրանկար

Եզնիկ Կողբացի. մանրանկար

Դավիթ Անհաղթ. մանրանկար

ջինը պետականորեն ընդունելու պատմությանը:

Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմությունը» ընդգրկում է Հայոց աշխարհի՝ IV դարի սկզբից մինչև 385–387 թթ. ընդգրկող պատմությունը:

Հայ ժողովրդի՝ V դարում մղած ազատագրական պայքարը նկարագրված է ***Եղիշեի «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին»*** ու ***Ղազար Փարպեցու «Հայոց պատմություն»*** երկերում: Եղիշեի երկը նվիրված է Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած հզոր ժողովրդական ապստամբությանը: Ղազար Փարպեցին մանրամասն ներկայացրել է Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած ապստամբությունը:

Փիլիսոփայությունը: Դեռևս IV դարում համաշխարհային ասպարեզում փիլիսոփայական մտքի նշանավոր ներկայացուցիչ էր ճարտասան ու մանկավարժ ***Պարույր Հայկազնը***: V դարում Հայաստանում ***փիլիսոփայության (իմաստասիրություն)*** ասպարեզում հանդես եկան ***Եզնիկ Կողբացին*** և ***Դավիթ Անհաղթը***: ***Եզնիկ Կողբացին*** իր ***«Աղանդների հերքումը»*** երկում քրիստոնեական հավատքը պաշտպանել է հակադիր ուսմունքներից:

Հայ մեծագույն փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթն իր ***«Իմաստասիրության սահմանումներ»*** երկում մեծ տեղ է հատկացրել բնության ճանաչմանը: Նա կատարել է գիտությունների դասակարգում՝ ըստ բնագիտության, թվաբանության և աստվածաբանության:

Այսպիսով՝ հայ մշակույթը, մեսրոպյան գրերի ստեղծումից քիչ ժամանակ անց, այնպիսի փայլուն արժեքներ տվեց, որ V դարն իրավամբ անվանում են հայ մշակույթի Ոսկեդար:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Մեսրոպ Մաշտոցն ու Սահակ Պարթևը անմիջապես սկսեցին հայկական դպրոցներ բացել:
2. Ի՞նչ է վարդապետարանը: Որտե՞ղ է բացվել հայկական առաջին վարդապետարանը:
3. Թվարկեք այն վայրերը, որտեղ Մաշտոցը հիմնել է հայկական դպրոցներ:
4. Ի՞նչ է թարգմանչական գրականությունը: Ներկայացրեք դրա նշանակությունը հայ և համաշխարհային մշակույթի համար:
5. Քանի՞ գրքից է կազմված Սովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը», և ի՞նչ ժամանակագրական սահմաններ է ընդգրկում այն: Ո՞րն է Խորենացու մյուս ստեղծագործությունը:
6. V դարի ուրիշ ինչ հայ պատմիչների գիտեք: Ներկայացրեք նրանց երկերի համառոտ բովանդակությունը:
7. IV–V դարերի ինչ հայ փիլիսոփաներ են հայտնի: Որո՞նք են նրանց երկերը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ինչո՞ւ Ոսկեդարում հատկապես մեծ վերելք ապրեց հայ պատմագրությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վարդապետարան, թարգմանությունների թագուհի, հայ պատմագրություն, Պարմահայր, Փավստոս Բուզանդ, Եղիշե, Կորյուն, Ղազար Փարպեցի, Պարույր Հայկազն, Եզնիկ Կողբացի, Դավիթ Անհաղթ, «Իմաստասիրության սահմանումներ»

§ 17. ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՁԵՌՔԲԵԲՈՒՄՆԵՐԸ VI–IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Պատմագրությունը: Այս ժամանակաշրջանում հայ պատմիչները գրեցին նոր աշխատություններ:

Հայտնի հեղինակներից է ***VII դարի պատմիչ Սեբեոսը***: Նրա ***«Պատմություն»*** աշխատությունում նկարագրված են VI դ. մինչև 661 թ. իրադարձությունները: Սեբեոսը հատուկ ուշադրություն է դարձրել հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարին և հայոց ամբողջական ու անկախ պետության վերականգնմանն ուղղված հայ գործիչների ջանքերին:

Մովսես Կաղանկատվացին (VII–VIII դդ.) իր ***«Աղվանից աշխարհի պատմություն»***–ում գրել է Հայոց Արևելից կողմերի՝ Արցախ և Ուտիք աշխարհների մասին: Այն կարևոր սկզբնաղբյուր է հայոց պետականության և Կուրի ձախափնյա՝ բուն Աղվանքի պատմության վերաբերյալ:

VIII դ. պատմիչ է Ղևոնդը: Նա իր ***«Պատմություն»*** երկում նկարագրել է հայ ժողովրդի ծանր վիճակը և հերոսական պայքարն արաբական տիրապետության դեմ:

Բնական գիտություններ: Հայ մեծ գիտնական, մաթեմատիկոս, տիեզերագետ, աշխարհագետ ***Անանիա Շիրակացին (VII դ.)*** կարևոր դեր է հատկացրել Երկրի ուսումնասիրությանը: ***Նա նոր մակարդակի բարձրացրեց աստղագիտությունը***:

Անանիա Շիրակացի

Շիրակացին հիմնավորել է Երկրի և տիեզերական մարմինների գնդաձևության գաղափարը: Նա գրել է Կենդանակերպի, Ծիր Կաթինի և Խեցգետնի համաստեղությունների մասին: Հետաքրքիր տեղեկություններ է հաղորդում Լուսնի ազդեցության հետ կապված մակընթացությունների և տեղատվությունների, երկրաշարժերի մասին:

Շիրակացու կազմած «Թվաբանություն»–ը աշխարհում հայտնի հնագույն դասագրքերից է:

Հայաստանի ամբողջական պատկերը ներկայացնող աշխարհագրական և քարտեզագրական անգուգական երկ է Մովսես Խորենացու և Անանիա Շիրակացու ***«Աշխարհացույց»***–ը:

«Աշխարհացույց»–ում նկարագրված են Մեծ Հայքի 15 աշխարհները և Փոքր Հայքը: Մեծ տեղ է հատկացված արևելյան կիսագնդի՝ հասարակա-

ծից հյուսիս ընկած տարբեր երկրներին վերաբերող աշխարհագրությանը:

Տումարը: Հայերը Հայկյան շրջանի՝ ***Բուն հայոց թվականի (սկիզբը՝ Ք. ա. 2492 թ.)*** կողքին սահմանել են ***Հայոց մեծ թվականը***: Դրա սկիզբը համարվում է ***552 թ. հուլիսի 11-ը***: Այնուամենայնիվ, Հայաստանում եկեղեցական տոների և ծիսակատարությունների ժամանակը որոշելիս սկսեցին գործածել նաև հատուկ աղյուսակներ՝ օրացուցային տարբերությունները կարգավորելու համար:

Իրավունք և եկեղեցական կանոնական գրականություն: IV դարից աշխարհիկ իրավունքի կողքին ***Հայաստանում զարգացավ եկեղեցական իրավունքը***: Կարևոր էին Գրիգոր Լուսավորչի, Սահակ Պարթևի և մյուս սուրբ հայրերի հաստատած կանոններն ու Հայ եկեղեցու ժողովներում ընդունված կանոնները:

Հայոց կաթողիկոս ***Հովհան Գ Օձնեցին կազմել է համաշխարհային պատմության մեջ կանոնական իրավունքի վերաբերյալ առաջին ժողովածուն՝ «Կանոնագիրք Հայոց»-ը***:

Այսպիսով՝ VI–IX դարերում հայկական գիրքական միտքը հարստացավ նոր ձեռքբերումներով, իսկ Անանիա Շիրակացու թողած ժառանգությունը իր արժանի տեղն ունի համաշխարհային մշակույթի գանձարանում:

Հովհան Գ Օձնեցի. մանրանկար

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ տեղեկություններ է պարունակում Մեբեռոսի «Պատմությունը»:
2. Ո՞ր շրջանի իրադարձությունների պատմությանն է նվիրված Մովսես Կաղանկատվացու աշխատությունը:
3. Ինչ իրադարձությունների մասին է պատմում Ղևոնդի երկը:
4. Ո՞վ էր Անանիա Շիրակացին: Ինչո՞վ է նա հայտնի: Գնահատե՛ք նրա թողած ժառանգությունը:

5. Աշխարհագրական բնույթի ինչ աշխատություն է ստեղծվել վաղմիջնադարյան Հայաստանում: Ո՞վ է դրա հեղինակը: Ինչ տեղեկություններ է պարունակում այդ աշխատությունը:
6. Ինչ գիտեք հայոց տոմարի վերաբերյալ:
7. Ինչո՞վ է հայտնի «Կանոնագիրք Հայոց» երկը: Ո՞վ է այն կազմել:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մերեռս, Մովսես Կաղանկատվացի, Ղևոնդ, Մնանիա Շիրակացի, «Աշխարհացոյց», Հայոց մեծ թվական, Հովհան Գ Օձնեցի, «Կանոնագիրք Հայոց»

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹ

ԵԶՆԻԿ ԿՈՂԲԱՑԻՆ՝ ԱՍՏԾՈ ՄԱՍԻՆ

Երբ մեկը խոսի աներևույթի և նրա հավիտենական զորության մասին... պետք է միտքը հստակի, մտածմունքները մաքրի, հոգեկան խռովքը վերացնի... Այդպես էլ նա, ով ցանկանում է նայել Արեգակի ճառագայթներին, պիտի սրբի ու հեռացնի աչքերի պղտորությունը [առաջացնող] կեղտն ու ճպուռը, որպեսզի այդ աղտոտությունները, որ երևում են բբերի շուրջը, պայծառ լույսին նայելու արգելք չլինեն:

Եզնիկ Կողբացի, Աղանդների հերքումը, Ա

§ 18. ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԸ

Ճարտարապետություն: Հնագույն ժամանակներից հայտնի ***հայկական ճարտարապետությունը վաղ միջնադարում հարստացավ նոր որակներով***: Ստեղծվեցին եկեղեցաշինության գլուխգործոցներ, որոնք իրենց տեղն ունեն համաշխարհային շինարարական արվեստի գանձարանում:

Վաղ միջնադարում կառուցապատման աշխատանքներ կատարվեցին ***Դվինում, Կարինում, Մանազկերտում***: Զարգացավ նաև ***ամրոցաշինությունը***:

Վաղ քրիստոնեական հայկական ***բազիլիկ տաճարներին (Ծիծեռնավանք, Երերույք)*** հաջորդեցին ***կենտրոնագմբեթ հորինվածքով եկեղեցիները***: Գմբեթները կառուցվում էին հնուց հայտնի՝ ժողովրդական տների ծածկերի ***հազարաշեն կոչվող ձևի*** օրինակով: Վաղմիջնադարյան հայկական եկեղեցիներից էին ***Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարը (303 թ.), Ավանի (590-ական թթ.), Մրենի, Ս. Հռիփսիմե, Ս. Գայանե եկեղեցիները, Զվարթնոցի տաճարը (VII դ.)***:

Քանդակագործություն: Ճարտարապետության հետ սերտորեն կապված է քանդակագործությունը: Քանդակի հիասքանչ նմուշներ կան ***Աղձքի***

Ս. Գայանե եկեղեցի, 631 թ.

Երերույքի բազիլիկ պաճարը, IV–V դդ.

դամբարանում, Ս. Էջմիածնում, Երերույքում, Դվինում, Զվարթնոցում և այլ ճարտարապետական հուշարձաններում:

Քանդակագործության մեջ նոր երևույթ էր խաչքարը: Խաչքարի ստեղծման հիմքում կենաց ծառը խորհրդանշող կոթողներ կանգնեցնելու վաղեմի ավանդույթն էր: ***Խաչքարը արտահայտում է Քրիստոսի փրկագործությունը***: Ի նշանավորումն ռազմական հաղթանակների և պատմական կարևոր այլ իրադարձությունների՝ կանգնեցվել են խաչքարեր:

Արվեստի մյուս ճյուղերը: IV–VII դդ. կառուցված եկեղեցիները զարդարում էին ***խճանկարներով*** և ***որմնանկարներով*** (Քասաղ, Ս. Էջմիածին, Տեկոր, Զվարթնոց, Արուճ):

Ձեռագիր գրքերը ***մանրանկարներով*** զարդարելու արվեստը հայ մատենագրության մեջ սկիզբ է առել ու զարգացել վաղ միջնադարում, իսկ հետագայում այն մեծ վերելք է ապրել:

Հայկական առաջին մանրանկարներն ավետարանական բովանդակություն ունեցող ***չորս մանրանկարներն*** են: Դրանք պահպանվել են ***«Էջմիածնի Ավետարանի»*** VI դ. փղոսկրյա կազմի տակ:

Վաղմիջնադարյան Հայաստանում զարգացել են նաև եկեղեցական երգն ու երաժշտությունը: Եկեղեցական արարողություններին և

Ամենափրկիչ խաչքարը՝
Ս. Էջմիածնի վանքի բակում

Փղոսկրյա կազմ. Էջմիածնի Ավետարան, VI դ.

տոներին կատարվում էին Մեսրոպ Մաշտոցի, Սահակ Պարթևի և Կոմիտաս կաթողիկոսի ստեղծած շարականները:

Ուշագրավ էին հայ ոսկերիչների, խեցեգործ վարպետների գործերը, որոնք լայն կիրառություն ունեին դեռևս հնադարից: Արմավիրում, Արտաշատում, Գառնիում և Դվինում հայտնաբերվել են գեղեցիկ զարդեր և բազմագույն անոթներ:

Հայկական արհեստագործության գլուխգործոցները հասնում էին արվեստի մակարդակի, իսկ դրանք ստեղծած վարպետների համբավը տարածվում էր Հայաստանի սահմաններից շատ հեռու երկրներում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Վաղմիջնադարյան քրիստոնեական պաշտամունքային ինչ շինություններ կարող եք նշել: Նկարագրեք դրանք:
2. Ինչ է խաչքարը:
3. Ո՞ր շրջանին են վերաբերում հայկական առաջին մանրանկարները:
4. Արվեստի ուրիշ ինչ ճյուղեր են զարգացել վաղմիջնադարյան Հայաստանում:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հազարաշեն գմբեթ, Աղձքի դամբարան, խաչքար, որմնանկար, մանրանկար

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Հայաստանում IV–V դարերում առաջացավ նոր՝ ավատատիրական հասարակությունը: Ձևավորվեց ավատատիրական աստիճանակարգը, որի գլուխ կանգնած էր թագավորը: Աշխարհների և գավառների նախկին կառավարիչները դարձան նախարարներ և իշխաններ ու ժառանգական իրավունքով տիրեցին այդ կալվածքներին: Ավատատերերը կազմեցին ազատների դասը: Հասարակության մյուս մեծ շերտը անազատների դասն էր, որը կազմված էր գյուղացիներից և նախկին ստրուկ մշակներից, ինչպես նաև քաղաքաբնակներից: Թագավորը երկիրը կառավարում էր արքունիքի և գործակալությունների միջոցով, որոնք հետո դարձան առանձին նախարարական տների մենաշնորհը:

   - *Ինչ է ավատատիրությունը: Որոնք էին հողատիրության հիմնական ձևերը. նշեք դրանց ընդհանրություններն ու առանձնահատկությունները:*
   - *Ինչ դասերից էր կազմված ավատատիրական հասարակությունը: Գծապատկերի տեսքով ներկայացրեք ավատատիրական աստիճանակարգությունը:*
   - *Ներկայացրեք նախարարական տոհմերի գլխավորած գործակալությունները:*

2. Տրդատ Մեծ Արշակունու օրոք Հայաստանում քրիստոնեությունը աշխարհում առաջինը հռչակվեց պետական կրոն: Ձևավորվեց Հայոց եկեղեցու կառույցը: Եկեղեցին սկսեց մեծ դեր խաղալ պետության կյանքում:

   - *Երբ է քրիստոնեությունը հռչակվել Հայաստանի պետական կրոն: Ո՞վ էր գլխավորում Հայոց եկեղեցին:*
   - *Պարզաբանեք Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման պատմական նշանակությունը:*

3. Ավատատիրության ժամանակաշրջանին բնորոշ էին զորեղացող նախարարների անջատողական ձգտումները: Նրանք երբեմն անհնազանդություն էին ցուցաբերում և ապստամբում թագավորական իշխանության դեմ:

   - *Գնահատեք հայ Արշակունի արքաների վարած ներքին և արտաքին քաղաքականությունը:*
   - *Մեծ Հայքի Արշակունի արքաներից ո՞վ է Ձեր նախընտրած պատմական անձնավորությունը: Հիմնավորեք Ձեր ընտրությունը:*

4. Արշակունյաց թագավորության վերացումից հետո Պարսկաստանը ցանկանում էր վերջնականապես իրեն ենթարկել Հայաստանը: Հայերի

նկատմամբ նա վարում էր կոշտ քաղաքականություն: Պարսից արքունիքը պահանջեց, որ հայերը կրոնափոխ լինեն: Դրա դեմ բռնկվեց հուժկու համաժողովրդական ապստամբություն, որը գլխավորեց սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանը: Պարսկաստանը ստիպված էր առժամանակ հրաժարվել իր նկրտումներից: Հայաստանի նկատմամբ վերսկսված խստրական քաղաքականությանը հայերը պատասխանեցին նոր ապստամբությամբ՝ Վահան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ: Այն ավարտվեց Հայաստանի ներքին ինքնավարության ճանաչմամբ, ինչպես նաև Հայոց արևելից կողմերում՝ Արցախ–Ուտիքի թագավորության ստեղծմամբ:

- *Ներկայացրեք V դարի ազատագրական պատերազմների ղեկավար գործիչներին: Թվարկեք նշանավոր ճակատամարտերը:*
- *Համեմատեք և գնահատեք Վարդանանց և Վահանանց ապստամբությունները: Ինչ պատմական նշանակություն ունեցան դրանք:*

5. Հայերի ազատագրական շարժումները և անկախ պետություն ստեղծելու ձգտումները շարունակվեցին նաև հետագա դարերում: Դրանք ի վերջո տվեցին ցանկալի արդյունք՝ ի դեմս Հայոց թագավորության վերականգնման՝ Բագրատունիների գլխավորությամբ:

- *Բերեք փաստեր և հիմնավորեք, որ VI–IX դարերում ևս հայ ժողովուրդը չի կորցրել սեփական անկախ պետականությունը վերականգնելու վճռականությունը և շարունակել է ազատագրական պայքարը նվաճողների դեմ:*
- *Այս շրջանի ազատագրական պայքարի գործիչներից ո՞վ է ավելի շատ տպավորվել Ձեր հիշողության մեջ: Համառոտ բնութագրեք նրան, փորձեք նկարել նրա կերպարը:*

6. Հայոց պատմության մեջ դարակազմիկ իրադարձություն էր Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից հայոց այբուբենի ստեղծումը: Ձևավորվեց և զարգացավ հայ թարգմանական և ինքնուրույն գրականությունը: Մեծ վերելք ապրեցին պատմագրությունը, փիլիսոփայությունը, բնական գիտությունները, երաժշտությունը, կերպարվեստը, ճարտարապետությունը:

- *Ինչ նշանակություն ունեցավ մեսրոպյան այբուբենի ստեղծումը:*
- *Թվարկեք վաղ միջնադարի հայկական մշակույթի նշանավոր ներկայացուցիչներին:*
- *Ներկայացրեք այս շրջանի մշակութային ժառանգության մի քանի արժեքներ:*
- *Ինչո՞ւ է V դարը ստացել հայ մշակույթի Ոսկեդար անվանումը:*

ԵԶՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ

Ամիրայություն — Հայաստանի տարածքում ստեղծված վարչաքաղաքական միավոր արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում:

Աշխարհագիր — Հարկերը կարգավորելու նպատակով հողերի, ունեցվածքի և բնակչության հաշվառումը:

Ավատատիրություն — Միջնադարյան հասարակության անվանումը. գերակշռող դարձավ հողի մասնավոր խոշոր սեփականությունը՝ ավատը:

Ատրուշան — Կրակատուն. կրակապաշտ պարսիկների պաշտամունքի տեղը, որտեղ կրակը միշտ վառ էր պահվում:

Բազիլիկ — Անտիկ և միջնադարյան շրջանի տաճարային շինության ոճ. երկայնակի քառանկյունու ձև ուներ, որի ներսը բաժանված է երկու սյունաշարով:

Գանձագին — Առուվաճառքի ենթակա մասնավոր կալվածքների անվանումը:

Գործակալություններ — Պետական վարչություններ, որոնց միջոցով իրականացվում էր երկրի կառավարումն ու պաշտպանությունը:

Եղբայրություն (համքարություն) — Միևնույն մասնագիտությամբ զբաղվող արհեստավորների միավորում՝ իրենց շահերը պաշտպանելու համար:

Երդ — Վաղ միջնադարում հարկատու միավորի՝ գերդաստանի անվանումը:

Կրակի տարի — Այդ անունով է հայտնի 705 թվականը. Նախիջևանը բռնազավթած արաբ կառավարիչը բազմաթիվ հայ նախարարների խաբեությամբ կանչում է իր մոտ, այնուհետև զինաթափում և փակելով Նախիջևանի ու Խրամի եկեղեցիներում՝ ողջակիզում:

Հակաունիթորներ — Հայոց եկեղեցին քրիստոնեական մյուս եկեղեցիների հետ չմիավորելու կողմնակիցներ, ունիթորների հակառակորդներ:

Հազարաշեն — Տանիքի ճարտարապետական ոճ. ծածկի՝ իրար վրա բարձրացող քառակուսիները հետզհետե փոքրանալով՝ վեր են ածվում կոնի:

Հայրենիք — Հայաստանում հորից որդուն ժառանգաբար անցնող մասնավոր հողային խոշոր սեփականության անվանումը:

Մամլուք — Եգիպտոսի սուլթանի անձնական գվարդիայում ծառայող գնված ստրուկներ: 1250 թ. մամլուքները զավթեցին իշխանությունը Եգիպտոսում:

Մարաջախտություն — Կիլիկյան Հայաստանի բանակի սպառազինությամբ զբաղվող գործակալությունը:

Շահապ — Միջնադարում քաղաքի կառավարիչ՝ քաղաքագլուխ:

Պարգևականք — Պետական պաշտոնյաներին և զինվորականներին ծառայության դիմաց թագավորի և խոշոր նախարարների շնորհած՝ պարգևած հողերի անվանումը:

Պայլություն, պայլ — Կիլիկյան Հայաստանում խնամակալության գործակալություն: Այն գլխավորող գործակալը՝ պայլը, թագավորի առաջին խորհրդականն էր, իսկ թագավորի բացակայության դեպքում փոխարինում էր նրան:

Պարոնտեր — Միջնադարում իրենց կալվածքներն ու տիրույթները կամովին եկեղեցուն նվիրած և հոգևոր կոչում ընդունած իշխաններ, ովքեր պահպանում էին իրենց իրավունքներն այդ տիրույթների նկատմամբ:

Սենեսկալ — Արքունի պալատի կառավարիչ, տնօրինում էր արքունի եկամուտներն ու ծախսերը:

Սեպուհ — Նախարարական կամ իշխանական տների ժառանգների անունը:

Վարդապետարան — Բարձրագույն տիպի դպրոց միջնադարյան Հայաստանում:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

301 թ. — Քրիստոնեության հռչակումը որպես Հայաստանի պետական կրոն
303 թ. — Վաղարշապատի Ս. Էջմիածին Մայր տաճարի կառուցումը
325 թ. — Նիկեայի առաջին տիեզերական ժողովը. «Հավատո հանգանակի» ընդունումը
330–338 թթ. — Խոսրով III Կոտակի գահակալումը
350–368 թթ. — Արշակ II–ի գահակալումը
354 թ. — Աշտիշատի ժողովը
363 թ. — «Ամոթալի» պայմանագրի կնքումը
370–374 թթ. — Պապի գահակալումը
371 թ. — Ձիրավի ճակատամարտը
387 թ. — Հայաստանի բաժանումը Հռոմեական կայսրության և Պարսկաստանի միջև
388–414 թթ. — Վռամշապուհի գահակալումը
405 թ. — Հայոց այբուբենի ստեղծումը Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից
428 թ. — Հայ Արշակունիների արքայատոհմի անկումը
450–451 թթ. — Վարդանանց պատերազմը
450 թ. — Խաղխաղի ճակատամարտը
451 թ. մայիսի 26 — Ավարայրի ճակատամարտը
481–484 թթ. — Վահանանց ապստամբությունը
481 թ. — Ակոռիի ճակատամարտը
482 թ. — Ներսեհապատի ճակատամարտը
484 թ. — Նվարսակի պայմանագրի կնքումը
484 թ. — Վաչագան Բարեպաշտի գահակալման սկիզբը
554 թ. — Դվինի երկրորդ եկեղեցական ժողովը
571–572 թթ. — Հակապարսկական ապստամբությունը Վարդան Մամիկոնյանի (Կրտսեր Վարդան) գլխավորությամբ
591 թ. — Հայաստանի բաժանումը Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի միջև
639 թ. — Հայաստանի արևելյան և արևմտյան մասերի վերամիավորումը Հայոց իշխան և սպարապետ Թեոդորոս Ռշտունու գլխավորությամբ
640 թ. — Արաբական ներխուժումների սկիզբը Հայաստան
652 թ. — Հայ–արաբական պայմանագրի կնքումը
701 թ. —Արմինիա վարչաքաղաքական միավորի ստեղծումը
703 թ. — Հակաարաբական առաջին ապստամբությունը Սմբատ Բագրատունու գլխավորությամբ. Վարդանակերտի ճակատամարտը
774–775 թթ. — Հակաարաբական հզոր ապստամբությունը
775 թ. ապրիլ — Արձնիի ճակատամարտը
804–826 թթ. — Աշոտ Սնակեր Բագրատունին՝ Հայոց իշխան
826–851 թթ. — Բագարատ Բագրատունին՝ Հայոց իշխան
850–855 թթ. — Հակաարաբական հզորագույն ապստամբությունը. Հայաստանի ինքնավարության վերականգնումը

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 3

ԲԱԺԻՆ I. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՎԱՂ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ

ԳԼՈՒԽ I. ԱՎԱՏԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄԸ

§ 1. ԱՎԱՏԱՏԻՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ 6
§ 2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ 9
§ 3. ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՐՈՆ 11

ԳԼՈՒԽ II. ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 301–428 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

§ 4. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՋՈՐԱՑՈՒՄԸ 15
§ 5–6. ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՀԱՄԱՐ 20
§ 7. ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ 26

ԳԼՈՒԽ III. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ V ԴԱՐՈՒՄ

§ 8–9. ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ 29
§ 10. ՎԱՀԱՆԱՆՑ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ 38

ԳԼՈՒԽ IV. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ VI–IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ

§ 11. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ VI ԴԱՐՈՒՄ 42
§ 12. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ VII ԴԱՐՈՒՄ 47
§ 13. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ 52
§ 14. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ 57

ԳԼՈՒԽ V. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ V–IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ

§ 15. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԸ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ 62
§ 16. ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՈՍԿԵԴԱՐԸ 66
§ 17. ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՁԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ VI–IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ 70
§ 18. ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԸ 72
ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ 75

ԵՋՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ I

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ II

ԱՇՈՏ ԱՂԱՍՈՒ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ, ԷԴՈՒԱՐԴ ԼԻՊԱՐԻՏԻ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ,
ԳԱԳԻԿ ՍՈՒՐԵՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, ՀԱԿՈԲ ՂԱՐԻԲԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

7–ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի համար

Մաս 1

Ашот Агасиевич Мелконян, Эдуард Липаритович Даниелян,
Гагик Суренович Арутюнян, Акоп Гарибович Мурадян

ИСТОРИЯ АРМЕНИИ
7–ОЙ КЛАСС
Учебник для общеобразовательной основной школы
Часть 1
(на арм. яз., изд. «Зангак», Ереван, 2019)

Հեղինակային բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:
Դասագրքում օգտագործվել են լուսանկարներ Աշոտ Մելքոնյանի, Արտակ Մովսիսյանի,
Սամվել Կարապետյանի, Հրայր Բազէ Խաչերեանի, «Զանգակ» հրատարակչության արխիվներից:

Հրատարակչության տնօրեն՝ Էմին Մկրտչյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Նվարդ Փարսադանյան
Ձևավորումը՝ Արևիկ Հակոբյանի, Գրիգորի Հարությունյանի
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Լուսինե Դավթյան
Քարտեզների համակարգչ. մշակումը՝ Գրիգոր Բեգլարյանի

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Ծավալը՝ 5 տպ. մամուլ: Տառատեսակը՝ «GHEA AspetScool»
Պայմանագիր՝ 03/Հ–19: Տպաքանակը՝ 17 121

«Զանգակ» հրատարակչություն
ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak

7

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Վաճառքի ենթակա չէ:

9 789939 687063

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

www.zangak.am
www.book.am